

تجدید محرم ۱۳۸۵ و همیشه سبز و پردها

چکیده مقالات

۷ و ۶ اسفندماه ۱۳۸۵

دانشگاه هنر اسلامی تبریز

دانشگاه هنر اسلامی تبریز

معاونت پژوهشی

دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری

<http://www.TabrizIAU.ac.ir>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

همایش تجلی حسن محمدی(ص) در هنر
چکیده مقالات گردهمایی

زیر نظر معاونت پژوهشی
و دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری
دانشگاه هنر اسلامی تبریز

طراح هنری: مرتضی پورمحمدی، مهسا ذوالریاستین
به اهتمام: ادريس حیدرنژاد، فرزاد پوررحیمیان

مجموعه خلاصه مقالات منتخب
همایش تجلی حسن محمدی (ص) در هنر
۶ و ۷ اسفند ماه ۱۳۸۵

دانشگاه هنر اسلامی تبریز

با همکاری:

- استانداری آذربایجان شرقی
- سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی
استان آذربایجان شرقی
- اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان
آذربایجان شرقی
- شهرداری تبریز
- صدا و سیما مرکز تبریز

دبیر علمی ہمایش:

فرنوش شمیلی

اعضاء کمیته علمی ہمایش

به ترتیب حروف الفبا:

دکتر حسن بلخاری

دکتر محمدتقی پیربائی

دکتر فرزین حق پرست

خانم فرنوش شمیلی

دکتر عباس عباسزاده

دکتر مختار علیزاده

دکتر محمدعلی کی نژاد

دکتر مهرانگیز مظاهری

دکتر بهمن نامورمطلق

فہرست

عنوان / مؤلف	صفحه
مقدمہ	۱
کمال آفرینش / زرین آینه چہی	۵
مسجد؛ زیر بنای معماری و شهر سازی اسلامی / بہرام احمدخانی ملکی	۷
خط کوفی بنایی / حسن استاجی	۸
نور معنوی و جلوہ های متعالی هنر / محمد اعظم زادہ	۱۰
حقیقت محمدی سر دایرہ نبوت در اعصار وجود / فاطمہ اکبری	۱۲
حقیقت نمادہا و نشانہ ہا در معماری سنتی / مجتبیٰ انصاری - منصور ابافت یگانہ	۱۵
سنت نبوی و نمود آن در شہر اسلامی / رحیم ایران شاہی	۱۷
نقش مساجد در شکل گیری مراکز شہر اسلامی / رحیم ایران شاہی - مصطفی ارغیانی - طاہرہ کاظمی رحیم آبادی	۱۹
فرآیند شناسی تولید و نوزایی ہنر دینی / عباس ایزد پناہ	۲۱
بیانی عرفانی بر معراج اثر سلطان محمد تبریزی / کبری باباشاہ	۲۳
طلوع مہر نبوی و اعتلای ہنری ایران / علیرضا باوندیان	۲۴
مفہوم و ماہیت «کلمہ» در قرآن و تعالیم پیامبر (ص) و تأثیر آن بر ہنر و ادب اسلامی / حسن بلخاری	۲۶
ہنر و مفہوم دینی بودن آن / پردیس بہمنی	۲۸
معماری مسجد و نقش آن در شہر پیامبر / محمد رضا پور جعفر - سید مہدی خاتمی	۳۰
نقش مالکیت و ضوابط آن در شکل گیری فرم کالبدی شہرہای اسلامی / محمد تقی پیر بابایی	۳۱
زیبایی شناسی رنگ در معراج نامہ ہا / میترا پیشوا زادہ	۳۳
تجلی اخلاق محمدی (ص) در هنر / جواد حسن پورنامی	۳۴
زیبای خلقت / رقیہ حسن پور نامی	۳۶
ہنر و مسائل آن در مسیر تحولات اندیشہ و فکر / محمد جواد ساروی	۳۸
معرفی و تحلیل رقعہ هایی از معراج نامہ میر حیدر / پریسا شادقزوینی - لالہ شمس	۴۱
حضور نمادین پیامبر در معراج نامہ ی شاہرخی / مہناز شایستہ فر	۴۳
مجازی یا واقعی / مہدی شعبانیان	۴۷

صفحه	عنوان/مؤلف
۴۹	نگاهی به اسماء پیامبر(ص) در تزئینات معماری اسلامی ایران / شهریار شکرپور
۵۰	انسان کامل و دنیای کمال‌گرای نگاره‌های ایرانی / فرنوش شمیلی
۵۳	مبانی سمبولیزم در هنر اسلامی - عرفانی / محمد علی آبادی
۵۶	آموزه های قرآنی و معماری / پردیس علیزاده - آیدا ملکی
۵۸	مبانی نظری و حکمی هنر اسلامی / مختار علیزاده
۶۰	تجلی بهشت در باغ ایرانی / بهاره غلامیان
۶۳	ابیان‌ی زیبا: جلوه‌گاه‌نمادهای قدسی و نبوی / حمید فرهمند بروجنی
۶۴	بررسی مقام‌وشأن نام پیامبر اعظم (ص) در خط کوفی معمارانه / بهمن فیزایی
۶۷	تجلی بینش اسلامی در هنر قلمزنی ایران / مژگان قاسمی
	پژوهشی در سجاده‌ها و فرشهای سجاده‌ای دوره اسلامی در ایران / حسن قاسمی نژاد رائینی
۶۸	نقش متقابل مسجد و شهر اسلامی / مینو قره بیگلو - پردیس علیزاده
۷۱	نسبت عقل ، هنر و دین / مهدی قوام
۷۲	هنر قدسی / داود قوچی
۷۴	بررسی ویژگی‌های تصویری دو معراجنامه مصور ایرانی / منیژه کنگرانی
	بررسی تجلی درونزا و برونزای آثار هنری دوران اسلامی در شهرسازی / اکبر کیانی - نغمه بهبودی
۷۷	بررسی تجلی معماری مسجد النبی در معماری کشورهای اسلامی / اکبر کیانی - نغمه بهبودی
۷۹	نشانه شناسی شمایل‌نگاری پیامبر اکرم / مهدی محمدزاده
۸۱	ترجمان فطرت در گفتمان عرفان و هنر اسلامی / هادی محمودی نژاد - مجتبی انصاری - محمدرضا بمانیان
۸۲	جستاری بر پدیداری سلوک عرفانی در هنر و معماری اسلامی / هادی محمودی نژاد - محمدرضا پورجعفر - منصور ابافت یگانه
۸۳	ترجمان عشق در گفتمان عرفان و هنر اسلامی / هادی محمودی نژاد / مجتبی رفیعیان / علی اکبر تقوایی
۸۴	انشقاق هنر دینی / محمدمهدی مظاهری
۸۵	

صفحه	عنوان/مؤلف
۸۶.....	تصویر و تجسم عرفان در هنر اسلامی/ محمد معمارزاده.....
۸۷.....	جستاری در سبز محمدی/ داود ملایی اونچی - سمیه عرب.....
۸۹.....	اسلام و شهرسازی/ آیدا ملکی - مینو قره بیگلو.....
۹۱.....	سیر تحول محراب و نقش ظهور اسلام در شکل کنونی آن/ سونا ملکی.....
۹۲.....	پیداو پنهان - راضیه مولایی.....
۹۴.....	تغییر مفهوم حسن محمدی باتوجه به نظامهای نشانه شناختی/ بهمن نامور مطلق.....
۹۵.....	آموزه های مهرازی مسجد پیامبر(ص)/ احد نژاد ابراهیمی.....
۹۷.....	تجلی نبی اکرم(ص) در آثار نقاشی قهوه خانه ای/ علی نعمتی بابای لو.....
۹۸.....	مبانی هنر و زیبایی شناسی از منظر قرآن/ صغری نیرومند.....
	جایگاه بهشتی نماد درخت بر روی چند نمونه از قالیهای دوره صفویه و
۱۰۰.....	قاجاریه/ علی وندشعاری.....
۱۰۲.....	مبانی هنر و زیبایی شناسی از منظر قرآن/ عباسقلی وهایی - مریم موسوی زاده.....
۱۰۴.....	نظم و آشوب در هندسه شهر اسلامی/ پریا ویولت شکیبیا.....
۱۰۶.....	نمود عرفان نبوی در فضاهای معماری/ پریسا هاشم پور.....
	ماهتاب عرفان و تصوف در آرایه های بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی/ حسن
۱۰۸.....	یوسفی - ملکه گلمغانی زاده.....
	بررسی ضرباهنگ تقطیع محتوا در صورت قرآن/ محمد جعفر یوسفیان - مهناز
۱۱۰.....	شایسته فر.....

مقدمه

یکی از بهترین شیوه‌های تربیت، معرفی الگوی موفق است. الگو به اعمال و تئوری‌ها روح و حیات می‌بخشد. خداوند بارها به پیامبرش دستور داده نمونه‌های برجسته انسانیت را به مردم معرفی کند تا این الگوها به فراموشی سپرده نشوند. همچنین قرآن کریم در آیه ۳۱ سوره احزاب درباره الگو بودن پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید:

«همانا برای شما در سیره رسول‌الله، الگو و سرمشقی نیکوست البته برای کسانی که به خداوند و روز قیامت امید دارند و خدا را بسیار زیاد یاد می‌کنند»

از طرفی امروزه در جهان نقش هنر، برای القاء مقاصد در اذهان جهانیان امری غیر قابل چشم‌پوشی است. اهل فرهنگ و هنر در جستجوی حقیقت، با زبان هنر چرایی‌ها و چگونگی‌های راه را بهتر از هر زبان دیگری می‌توانند بیان نمایند.

چندی است که داعیه داران علم و هنر در جهان برخود اجازه اهانت به ساحت مقدس پیامبر اکرم(ص) و مقدسات اسلامی را داده‌اند و با تیشه کفر و نادانی سعی بر خدشه‌دار ساختن پیکر دیانت و آدمیت را دارند. بر هنر پژوهان و هنرآفرینان ایران

اسلامی است که با تکیه بر علم و هنر خود در مقابل آن بی‌دینی‌ها و بی‌مروتی‌ها ایستادگی نمایند.

مجموعه حاضر شامل خلاصه مقالات منتخب همایشی است با عنوان «تجلی حسن محمدی(ص) در هنر» که به همت معاونت پژوهشی و دفتر نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری دانشگاه هنر اسلامی تبریز در ۶ و ۷ اسفندماه ۱۳۸۵ برگزار می‌گردد.

اهداف برپایی این گردهمایی، مروری است بر ایده‌های نبوی و بررسی تاثیرات جلوه‌های صورت و سیره پیامبر در عرصه‌های گوناگون هنر اسلامی و تبیین سیره پیامبر در عرصه آفرینش هنری و مضمون‌بخشی و جهت‌دهی به تکاپوی تولید علم و نیز پاسخ به جریان رسانه‌ای و فرهنگی متعرض به مقدسات اسلامی. براین اساس در این گردهمایی تلاش شده است به موضوعات و مباحثی چون:

جلوه‌های خُلق و خُلُق پیامبر در هنر اسلامی
تاثیرات معراج پیامبر در تخیل هنری و نگارگری ایرانی اسلامی
هنر سنتی و نسبت آن با تجلی حقیقت محمدی(ص)
تاثیرات معماری مسجدالنبی بر معماری جهان اسلام
تاثیر و حضور مبانی نبوی در فتوت‌نامه‌های هنرمندان ایرانی اسلامی
رمز و نمادهای قدسی و نبوی در هنرهای اسلامی
مبانی نظری و حکمی هنر اسلامی
نسبت فقه محمدی(ص) و هنر و ... پرداخته شود.

مقصود از تعبیر اسلامی از هنر بدین معناست که به آثار هنرمندانی پرداخته می‌شود، که در دامان فرهنگ اسلامی پرورش یافته‌اند. هنرمندانی که مهارت فنی را با معرفت که از شهود معنوی سرچشمه می‌گیرد، درآمیخته‌اند. اینان بر هر دو جنبه

مادی و معنوی اثر اشراف داشته و در پی ایجاد تعادل بین صورت و معنا بوده‌اند.

می‌توان اذعان داشت که شناخت هنر اسلامی و جستجوی تاثیرات و جلوه‌های صورت و سیره پیامبر بزرگوار اسلام(ص) در عرصه‌های گوناگون آن، مباحثه، مطالعه، پژوهش و بررسی‌های زیادی را می‌طلبد و این همایش و گردهمایی‌های مشابه آن تنها شروعی بر آن است. امید است در پی آن بستر مناسبی جهت احیای ارزشهای جاودانه هنر اسلامی فراهم شود.

دبیر علمی همایش

فرنوش شمیلی

کمال آفرینش

زرین آینه‌چی^۱

شکوه و عظمت جهان هستی بقدری است که دیدنش از زوایای تنگ و مادی دنیوی بسیار مشکل می‌نماید. منظری که ما آن را می‌بینیم عین جهان هستی نیست، بلکه نمادی از آن آفرینش عظیم است لیکن به قدر ما برای ما ظهور و تجلی کرده‌است.

اگر به دیده تحقیق بنگریم، بنیان هستی بر عشق نهاده شده و بدان کمال یافته است. خداوند متعال با خلقت هنرمندانه جهان، رسالت عشق را بر دوش آدم نهاد و این مسیر را تا به سر حد آن، با گزینش و انتخاب شایسته‌ترین انسانها ادامه داد.

حضرت پروردگار با ظهور محمدابن عبدالله(ص) در میان خلایق رسالت خود را به سرحد زیبایی یعنی کمال رسانید.

راستی چرا محمد(ص) مورد ستایش آسمانها و زمین واقع شده است؟ آیا غیر از این است که چون قابلیت آن را داشته که بتواند فیوضات و زیبایی‌های مقام رحمانی را در قلب خود سرازیر کرده سپس آن را «عاشقانه» و «هنرمندانه» در مسیر زندگی بشریت قرار دهد؟

خداوند منبع «زیبائی» است و آن را در وجودی که سیرتش، ظاهر و باطنش، حرکات و سکناش متوازن و در یک معنی «زیبا» باشد وارد می‌کند. و چنان قدرتی به او می‌بخشد که بتواند این

۱ - عضو هنرمندان هنرهای تجسمی تبریز

زیبایی را بردیگران سرازیر کند و هستند انسانهایی که با عشق ورزیدن به فیوضات و کمالات آسمانی، قدرت به بیان آوردن و بتصویر کشیدن و تجسم بخشیدن زیبایی های آفرینش را با درجه رفیع «هنرمندی» به دست آورند. چرا که منزلت کمالات و زیبایی « هنر » است.

واژگان کلیدی: آفرینش، هستی، کمال، عشق، هنر، محمد(ص)

مسجد؛ زیر بنای معماری و شهر سازی اسلامی

بهرام احمدخانی ملکی^۱

بنای مسجد در میان معماری اسلامی، اهمیت فوق العاده‌ای دارد چراکه مسجد محور شیوه‌های معماری است در واقع بناهای عمومی عصاره معماری هر مکتبی است و به عبارت بهتر مسجد مجموعه‌ای است از هنرهای گوناگون که بر روی هم، فضا و مکان خاصی را پدید آورده‌اند. فضا و مکانی که برای ایجاد رابطه میان خدا و خلق متناسب باشد و در عین شکوه و جلال، آراستگی و تزیین آن ذهن انسان را به جای توجه به خداوند به خود مشغول ندارد. بنابراین می‌توان گفت اولین جایگاه تجلی هنر اسلامی، مسجد بوده است و مسجد النبی به عنوان سبک اولیه نظام معماری اسلامی، الگویی برای شکل‌گیری مساجد در دیگر ممالک اسلامی گردید. در مقاله زیر، نگارنده سعی کرده با توجه به قلت اندوخته خویش نگاهی به معماری مساجد و تاثیرگذاری مسجد النبی به عنوان نخستین مسجد که بدست پیامبر گرامی اسلام برپا گردید بر نظام معماری و شهرسازی جهان اسلام بویژه کشورمان ایران بیاندازد.

واژگان کلیدی: معماری مسجد، عناصر مسجد، معماری اسلامی، شهرسازی اسلامی

۱- کارشناس ارشد معماری از دانشگاه شهید بهشتی

خط کوفی بنایی

«انتخاب ساده ترین فرم برای عالی ترین معنا»

حسن استاجی^۱

در آغاز ظهور اسلام آیه های شریف قرآن کریم توسط سنت شفاهی انتقال می یافت ولی به محض آن که ضرورت کلام مکتوب جهت حفظ و جلوگیری از تحریف احساس شد، مسلمانان از دیگر فرهنگ های جهان در زیبایی خط و نوشتار فراتر رفتند و خط را به چنان زیبایی نزدیک کردند که در خور نگه داشتن کلام الهی باشد.

نخستین نوع خوشنویسی که قرآن با آن کتابت شد خط کوفی بود، خطی بدون نقطه و بدون زیر و زبر و پیش در اوج سادگی. از آن ساده تر خط کوفی بنایی بود خطی متشکل از مربع های سیاه و سفید هم شکل و هم اندازه.

همواره رابطه ی مستقیمی بین فرم و آن چه که می خواهد بیان شود و یا به عبارت دیگر محتوی وجود دارد، برای بیان کلام وحی (متعالی ترین معنا) در خط کوفی بنایی از ساده ترین فرم یعنی مربع های سیاه و سفید استفاده می شود، ساده ترین روش برای بیان، همان نظامی که پس از قرن ها در ریاضیات مدرن و

---

۱ - عضو هیات علمی دانشگاه تربیت معلم سبزوار

کامپیوتر استفاده شد، یعنی نظام دو دویی، نظام صفر و یک و در کنار هم قراردادن تضاد پر و خالی .

این خط معمولا در نوشتن کلمات مقدس و آیات قرآنی استفاده می‌شود گویی پیشینیان ما می دانستند هنگامی که با معنایی عظیم و الهی روبرو هستند ، آن چه باید از اثر هنری دیده شود زیبایی معنا است نه پیچیدگی فرم لذا سعی شده است از ساده ترین فرم برای متعالی ترین معنا استفاده شود و به عبارتی دیگر فرم، معنای الهی را تحت تاثیر قرار ندهد.

واژگان کلیدی: خط، کتابت، کوفی بنایی، فرم و معنا

نور معنوی و جلوه‌های متعالی هنر

(در پرتو تفکر مکتب اسلام)

محمد اعظم زاده^۱

جهان هستی سراسر صنع پرطنین الهی است و تنها بخشی از آن در قالب اشکال، رنگها و الحان قابل رؤیت است. درک نظم اشیاء در جهان طبیعی، آوای خوش مؤذن هنگام اذان، زیبایی‌های طبیعت و هر آنچه در ماوراء آنست یقیناً محتاج چشم دل بوده تا ماهیت اشیاء و اشکال در ورای آن آشکار گردند و در این راستا هنرمند برای کشف واقعیت و زیبایی جمال پروردگار سعی دارد اثرش را رنگ معنوی بخشد.

هنرمند مسلمان در روند تکامل هنر خود، به آوای بزرگان شریعت اسلام دل سپرده تا آنچه را در ذات هنر اسلامی نهفته است کشف نماید که این مهم، از تعقل و استدلال بس فراگیرتر و متضمن شهود حقایق ازلی و جاودانه خواهد بود. هنرمند اسلامی به هنر خود رنگ معنوی می‌بخشد زیرا در تکمیل و تبدیل میراث‌های گذشته، نیازمند سیره نبوی است تا قریحه فردی خود را شکوفا سازد.

باری از اهداف مقاله حاضر، جستجوی هنرمند در طلب گمشده خویش یعنی حکمت است تا هنر خود را معنوی و جاودانه سازد و این محال است مگر با مددگیری از سیره نبوی و حقایق نهفته در کلام الهی.

---

۱ - عضو هیأت علمی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران

هنرمند اسلامی با تبعیت از سخنان گهربار ائمه معصومین و بویژه پیامبر اسلام (ص) در باب شیوه‌های کسب معرفت و مشاهده ماهیت اشیاء، آنجا که از خداوند طلب می‌کند «اللهم ارنی الاشیاء كما هو»: یعنی اشیاء را آنچنان که هستند به من نشان بده. و البته هنرمند برای درک آن تلاش کرده تا مفهوم آنرا دریابد زیرا بنظر می‌رسد این نکته خود اساس زیبایی‌شناسی (علم‌الجمال) شمرده شود که نتیجه بر خواسته از آن نه نگرش طبیعت‌گرا بلکه بینشی شهودی است.

با توجه به سخنان فوق و حدیث قدسی «ان ا... جمیل و یحب الجمال» که منبع همه زیباییها خداوند است و هر گونه ادراک زیبایی در حقیقت ادراک زیبایی خداوند است آیا هنرمند مسلمان با چراغ فروزان سنت نبوی در مسیر حرکت خود دچار انحطاط می‌شود؟ آیا شیوه دیدن و یافتن در منظر پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع)، تأثیری در مبانی نظری هنر اسلامی (به عنوان هنر معنوی) داشته است؟ زیبایی و جمال در آثار تصویری و خوشنویسی هنرمندان چگونه معنا یافته و به چه شیوه‌ای منعکس شده است؟

پاسخ به سؤالات فوق از دیگر اهداف این مقاله خواهد بود تا برای مخاطبین مشخص گردد که هنرمندان جهان اسلام در گذر زمان، از سنت الهی و میراث معنوی پیامبر اسلام (ص) چگونه بهره‌مند و در آثار نگارگری، خوشنویسی و معماری چگونه منعکس ساخته‌اند.

واژگان کلیدی: هنر معنوی، جمال شناسی، سیره نبوی، کلام الهی، هنرمند

حقیقت محمدی سر دایره نبوت در اعصار وجود

فاطمه اکبری^۱

حقیقت حضرت نبی اکرم (ص) همان حقیقت نور محمدیه و مظهر اسم اعظم «الله» تبارک و تعالی است. حقیقت محمدی را «دل جهان» و «حقیقت عالم» گفته‌اند.

بنابر حکمت انسی و علم الاسماء تاریخی، حوالت تاریخی در هر دوره‌ای، جهان و انسان را ذیل اسمی از اسماء الله قرار می‌دهد. اسم اعظم «الله» در بردارنده جمیع اسماء جلالی و جمالی خداوند متعال است. از این دیدگاه، حقیقت تاریخ و ادوار مختلف آن را جلوه‌های گوناگون دین مقدس اسلام دانسته‌اند که براساس تکوین عقلی و زمانی بشر در مسیر تاریخ به ارمغان آمده است.

سر تفکر انسان متذکر بودن او به مستوریت وجود در حین حضور و از آن جا جهش در بن و هسته وجود و اتصال به منشأ آغاز است.

تفکری که معطوف به مبدأ بوده، متذکر به خاطره ازلی است. انسان خاطره ازلی را از طریق آیین که انعکاس‌دهنده خاطره ملکوتی است احیاء می‌کند.

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

در تفکر شرق خاطره ازلی به صورت «امانت» در خاطره قومی محفوظ مانده است. خاطره ازلی در منظر بینش اسلامی همان امانت الهی است که در «روز الست» خداوند به انسان عطاء فرمود.

امانت، جامعیت اسماء و صفات الهی است و نهایت کمال انسان که خود نسخه و آئینه تمام نمای کلیه اسماء و صفات به شمار می‌رود، فعلیت بخشیدن به این جامعیت بالقوه است.

همچنانکه هدف دایره نبوت از آدم تا محمد (ص) احیاء و تذکر پی در پی همین امانتی است که در روز الست به انسان داده شده است.

از این جا نقش اصیل تفکر در تذکر معنا می‌یابد. تذکر به معنای جهشی در بن وجود و به اعتباری بازاندیشی حقیقت وجود؛ همچنانکه سنت را نیز جهش در بن وجود دانسته‌اند.

«اعیان ثابته» که می‌توان آن‌ها را صور مثالی و آرکی تایپ‌ها نامید، صورت اسماء الهیه و صور علمیه حق تعالی هستند. با «هنر»، اعیان ثابته که برای انسان‌ها نهان است پدیدار می‌شود.

بنابر اعتقاد برخی صاحب‌نظران «آرکی تایپ‌ها» Archetypes صورت‌های ازلی آرمیده در عمق ضمیر ناخودآگاه جمعی هستند. هنگامی که آرکی تایپ ظاهر می‌شود به قالب نماد درمی‌آید زیرا رمز و نماد دراصل، صورت مشهود صور نوعی (آرکی تایپ‌ها) هستند. مهمترین صورت نوعی، رمز مقدس «دایره» است که به صورت‌های گوناگون: گل، کره، صلیب و دایره‌ای با گرایش مشخص به ساختار چهار بخشی جلوه می‌یابد. رمز دایره نقطه اتصال قوم ایرانی به خاطره ازلی است. با عنایت به تفکر تنزیهی قوم ایرانی نقش تربیع دایره که برخاسته از رمز

دایره به شمار می‌رود، در انواع هنر از جمله معماری تجلی می‌یابد.

زرتشت پیامبر، فره را نوری ساطع شده از ذات خداوندی می‌نامد. نشان فره در گنبد هاله‌وار و بنای چهار طاق معماری دوره‌های پارتی و ساسانی نیز تجلی می‌یابد.

نکته اساسی در هنر اسلامی، بینش توحیدی است که در معماری اسلامی از طریق تنویر توده مادی از طریق تکنیک‌های تزئین و زبان نمادین ساختار مساجد نمایان است. گنبد که بر چهار گوش مربعی استوار است نقش نمادین و ازلی دایره مقدس را به یاد می‌آورد. پیامبر اکرم (ص) در سفر معراج خود از گنبد سفیدی که بر چهار گوش مربعی نهاده شده و چهار جوی آب که از چهار جانب مربع روان است را نوید می‌دهد.

اشکال هندسی و نمادین اجزاء مختلف بنای مسجد، نشان از جایگاه مقدسی را دارد که همواره در طی تاریخ به حیات خود ادامه داده است.

واژگان کلیدی: حقیقت محمدی، علم الاسما تاریخی، خاطره ازلی، اسماً الهی، صور نوعی، نماد

حقیقت نمادها و نشانه‌ها در معماری سنتی

مجتبی انصاری^۱

منصور ابافت یگانه^۲

معماری سنتی سرشار از نمادها، نقشها و نشانه‌هاست، که رموزی برای القاء معانی پنهان هستند. و با حضور در فضای معماری درک شهودی آنها حاصل می‌شود. این رموز، صرفاً کمیت‌های مقداری نیستند، بلکه در برگیرنده کیفیات فضایی نیز هستند. به عبارتی بین ظاهر و باطن در معماری سنتی ارتباطی عمیق و دائمی وجود دارد. رمز و نشانه در این معماری، حاوی مفاهیم ازلی و اشاره به یک حقیقت ماورایی دارد. برای انسان معنوی به عنوان خلیفه الله؛ هر چیزی بر روی زمین، نمودی از چیزی دیگر از عالم ملکوت است. و معمار معنوی، همواره سعی در برقراری ارتباط بین صورت و معنا در عالم بوده است.

این مقاله سعی دارد، با بررسی مصداق‌هایی از نمادها و نشانه‌ها در معماری سنتی و تاثیر این نمادها بر کلیت اثر معماری و مجموعه شهری، به تبیین نوع رابطه بین رموزها با معانی و ماهیت رابطه بین ظاهر و باطن در این معماری و همچنین نقش معمار نماد پرداز در انتقال این مفاهیم ازلی بپردازد. نتایج این تحقیق، نشان‌دهنده وجود رابطه‌ای تکوینی، اصیل، حقیقی و فرا زمان و

---

۱ - استادیار گروه معماری دانشگاه تربیت مدرس

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه تربیت مدرس

مکان بین نقشها ، نمادها و حقیقت وجودی است. و نمادها و رموز با قطبیت بخشیدن به فضاها و کیفی نمودن مجموعه های شهری سنتی به آنها انتظام بخشیده ، کلیت شهر را به بنیادی ترین اصل هستی ؛ یعنی وحدت و یگانگی سیر می دهد. و معمار معنوی خالق این معانی و زیباییها نیست، بلکه وی پرده بردارنده ارتباط بین صورت و حقیقت وجودی است.

واژگان کلیدی : معماری سنتی ، نماد و نشانه ، حقیقت ، فضای کیفی ، ظاهر و باطن

سنت نبوی و نمود آن در شهر اسلامی

رحیم ایرانشاهی^۱

شهر اسلامی چگونه شهری است و چه ویژگی های قابل تشخیصی دارد؟ چه تفاوت هایی در کالبد آن می توان دید که نشان دهنده تأثیر نگرش مذهبی در شکل گیری آن باشد؟ اسلام از دید مذهبی، پایه گذاری شهری با نگرش نو را آغاز می کند. در این دید، شهر از وجهه مذهبی دیده می شود، اینکه اولین نیاز دین پرستش و عبادت معبود است. لذا پیامبر اسلام در اولین اقدام پس از هجرت و ورود به شهر یثرب، امر به ساخت مسجد می نماید و اولین رکن ساخت شهری نو را بنیان می نهد. پس از آن با مرکزیت مسجد، ساخت مساکن، مراکز خدماتی و درمانی و .. انجام می گیرد که هر کدام با فلسفه و توجیه دینی در جایگاه خاص قرار می گیرد. ارتباط مرکز شهر با فضاها و مراکز مختلف تعریف می شود. با گسترش دایره ارتباطات، نیازهای جدید ظهور می کند که رسول الله با درایت خاص خود، سیر شهرسازی مدینه جدید را هدایت می کند.

در این مقاله سعی بر آن است با تحلیلی بر احادیث نبوی که نشان دهنده سنت و کردار پیامبر اکرم(ص) - که علاوه بر داشتن رهبری مذهبی، مسؤولیت سیاسی و اجتماعی جامعه اسلامی را به عهده دارد- می باشد، به بررسی رابطه قوانین و اصول مذهبی

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم سبزوار

دین اسلام و تأثیر آن در روند شکل گیری شهر اسلامی که امروزه نیز با الهام از مدینه صدر اسلام و پاسخگویی به نیازهای جدیدتر تداوم یافته، پرداخته شود.

واژگان کلیدی: سنت نبوی، شهر اسلامی، مسجد، محله، گذر، امنیت

نقش مساجد در شکل‌گیری مراکز شهر اسلامی

رحیم ایرانشاهی^۱

مصطفی ارغیانی^۲

طاهره کاظمی رحیم آبادی

شهرهای اسلامی در گستره کشورهای اسلامی با پیدایش اسلام و گسترش آن دارای هویتی خاص شدند که توانستند با تاثیرپذیری از تفکرات اسلامی و سیره نبوی خود را از شهرهای دیگر مذاهب منفک و متمایز کنند.

از اولین اقدامات پیامبر اکرم پس از هجرت از مکه به مدینه ساخت مسجدی برای برگزاری فرایض و نماز بوده است که پس از ایشان و فتح سرزمین‌های جدید توسط مسلمانان این سنت حسنه ادامه پیدا کرد.

از آنجایی که در ساخت مسجد که دارای ویژگیهای خاصی است و به پشتوانه تاکیدات موجود در قرآن و احادیث نبوی دارای قداستی خاص در نزد مسلمانان بوده و می‌باشد ساخت این بنای مقدس تحت تمهیدات ویژه بوده و نقش اساسی در شکل‌دهی به بافت شهرهای اسلامی داشته است که این موضوع قابل‌تامل و اندیشه است.

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم سبزوار

۲ - عضو هیئت علمی دانشگاه بجنورد

در این مقاله سعی بر آن است که با تحقیق و نگاهی به نحوه قرارگیری مساجد در شهرهای اسلامی و تأثیر پذیری این موضوع از مسجدالنبی و موقعیت آن در شهر مدینه کاری مقایسه ای انجام شده و پیوند معنوی پنهانی بین این کانون شهرسازی اسلامی و باقی عناصر موجود و نحوه تاثیر گذاری آن در شکل گیری و گسترش شهر اسلامی مورد مطالعه قرار گیرد .

واژگان کلیدی: مسجدالنبی، مسجد، شهر اسلامی، محله، مرکز شهر

فرآیند شناسی تولید و نوزایی هنردینی

عباس ایزدپناه^۱

یکی از مسائل اساسی فلسفه‌ی هنر فرایند شناسی تولید و نوزایی هنردینی است. فلسفه‌ی هنر و مسأله‌ی فرایند تولید هنری در غرب بعد از دکارت همواره مورد توجه خاص بوده‌است. چنان که کانت در نقد حکم به تفصیل به آن می‌پردازد و پس از وی توسط نیچه، هایدگر و ... دنبال می‌شود ولی در تمدن اسلامی علی‌رغم توجه به مقوله هنر به فلسفه‌ی آن کمتر پرداخته می‌شود. اکنون که جهان اسلام و به ویژه ایران پس از انقلاب اسلامی در آستانه‌ی تحول تمدنی جامع و نهضت نرم‌افزاری فراگیر قرار دارد. عنایت به قلمرو هنر و مناسبات آن با دین اسلام اهمیتی دوچندان می‌یابد.

مقاله حاضر موضوع بسیار مهم یادشده را در سه محور اساسی مورد بررسی قرار می‌دهد:

- ۱- تئوری مناسبات دین و هنر
  - ۲- فرایند شناسی تولید هنر سکولار و هنردینی
  - ۳- فرایند شناسی نوزایی با تجدید حیات هنردینی
- در بخش نخست، پنج تئوری کلان مورد تبیین و ارزیابی فشرده قرار می‌گیرد که عبارتند از: تئوری سکولار، نظریه عینیت، نظریه تعارض، نظریه توازی و تئوری تعامل یا همیاری. بخش دوم

۱- دکتر فلسفه تطبیقی - عضو هیئت علمی دانشگاه قم

که فرایندشناسی تولید هنر سکولار و دینی است. به تبیین چگونگی حصول شناخت در جریان تولید هنردینی می‌پردازد. آنگاه بخش سوم که درصد بررسی فرایند نوزایی و تجدید حیات هنردینی، نهضت نرم‌افزاری در قلمرو هنردینی است، مطرح می‌شود. در بررسی حاضر خاطر نشان می‌گردد که مدل تولید در هنردینی همان مدل معرفتی در تولید فلسفی و علمی است هرچند به لحاظ هویت خاص هنر ویژگی‌های متمایزی دارد.

بیانی عرفانی بر معراج اثر سلطان محمد تبریزی

کبری باباشاه

یکی از بی نظیرترین آثار نگارگری در ارتباط با معراج حضرت ختمی مرتبت(ص)، اثر سلطان محمد تبریزی در قرن دهم می باشد. این شاهکار یگانه و درخشان همراه با سه اثر دیگر منسوب به وی در سالهای ۹۴۲ تا ۹۴۷ هجری قمری نقاشی و خوشنویسی شده است و هم اکنون در موزه بریتانیا محفوظ مانده است. حقایق معقول را به صورت تصاویر محسوس در آوردن برای نزدیک شدن فهم انسان‌ها، کاری است که همواره هنرمندان به تاسی از قرآن انجام داده اند. به عبارت دیگر آسمان شدن عناصر خاکی، برای ملکوتی و قدسی بودن انسان‌ها، یادآور مقام و مرتبه ازلی انسان است.

آنچه در این اثر آمده عبارت است از: آسمان، ماه، ستارگان، فرشتگان با لباس‌های متنوع و به شکل‌های گوناگون با تصویر نیم‌رخ و تمام‌رخ آنان، صورت مارپیچی محل قرارگرفتن آنها، وجود هاله تقدس دور جبرئیل و با شدت بیشتر دور حضرت ختمی مرتبت، براق و بالاخره حضرت ختمی مرتبت که نور عالم امکان است. در این مقاله سعی شده است با بیانی عرفانی به تشریح ابعاد معنوی این اثر پرداخته شود.

طلوع مهربنوی و اعتلای هنری ایران

علیرضا باوندیان^۱

در دوران منحوس ستم‌شاهی گذشته، اتصال شاهنشاهی پهلوی به ساسانی، از یک سو و شکاف ژرف میان فرهنگ ملی و سنتی، با آنچه مدرنیته نامیده شده و از غرب گسیل می‌شد، از سوی دیگر، مشکلات هویتی خاصی را به همراه داشت. مشکلاتی که به خصوص در عرصه هنر، رهاورد نامبارکی چون لجام‌گسیختگی، فروپاشی حدودها و حریم‌ها، هرج و مرج و نوعی وازدگی با خود آورد. هنرمندانی که می‌پنداشتند اسلام بر ایران تحمیل شد، بر سر آن بودند که هویت هنری جامعه را تنها به مواریت باستانی گره بزنند. اینان به تأسی از اسلاف خود (چون سرجان ملکم، فریدون آدمیت و...) گمان می‌کردند که تنها از پایگاه موقعیت تقویمی و جایگاه کنونی باید هنر متناسب با نیازهای عصر جدید را پدید آورد و هنر این زمانه باید همه قول‌ها و قراردادهای گذشته را بشکند و بگسلد. حال آن که نه تنها اسلام بر ایران تحمیل نشد، بلکه مردم ایران و بخصوص هنرمندان ایرانی، اسلام را به خانه خود فراخواندند و بر پیکره هنر کم‌رمق ساسانی، که نوعاً در التزام و انقیاد سلاطین و علایق دربار بود و می‌کوشید تا به شکوهمندسازی نظام و منش شاهان ساسانی مدد

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

رساند و البته گاه نیز به تبیین مبانی زرتشتی کمک کند، شوری خاص دمیدند.

هنرمندان ایرانی با پذیرش اسلام و در فروغ تعالیم آن، نه در برابر هنرهای دیگر به یکباره منفعل شدند و دل و دین از دست دادند و نه بر آن یکسر تاختند و همه قوانین و قراردادها را شکستند، بلکه جوهره ابداعی هنرهای دیگر، مانند ساسانی، هندی، بیزانسی و هلنی را برگرفتند و بخش‌هایی از آن را که در حُسن انتقال درون‌داشتهای عارفانه خود مؤثر می‌یافتند برگزیدند و آن را با حقیقتِ درونی و دینی خود سازگار کردند.

متأسفانه در نظام آموزش عالی ما هنوز چنان که باید این حقیقت، تنویر، تبیین و نهادینه نشده است که اسلام، به راستی نظام محتوایی و ساختاری هنر ایران را از بُن دگرگون کرد و تحولی ژرف در بنیانی‌ترین عرصه‌های هنر این سرزمین پدید آورد؛ تا آنجا که امروزه نمی‌توانیم هنر ایرانی را از هنر اسلامی جدا و رها بنگریم و حق آن است که با افتخار بگوییم هنرهای اسلامی ایرانی.

در این مقاله کوشش می‌شود تا به قدر بضاعت و به اجمال به بیانِ والایی‌ها و عظمت‌های آن بخش از هنرهای پرداخته شود که با ورود خجسته اسلام به ایران به نحو عمیق‌تری متأثر شدند، چندان که بر سرزمین‌های مادی و ذهنی ملت‌های دیگر نیز دامن گسترانیدند. هنرهایی که یقیناً اگر با بهارِ فرهنگ اسلامی ملاقات نمی‌کرد تا به این حد دل‌آرا و جان‌پرور نمی‌شد.

مفهوم و ماهیت «کلمه» در قرآن و تعالیم پیامبر(ص) و تأثیر آن بر هنر و ادب اسلامی

حسن بلخاری^۱

محققان و متفکران عرصه هنر، تفاوت دو هنر اسلامی و مسیحی را در نگاه متفاوت این دو دین به مفهوم و ماهیت «کلمه» می دانند. آن گاه که در ابتدای انجیل یوحنا، «کلمه» متجسد گردید و به تعبیر یوحنا: «پس کلمه جسم شد و در نزد ما ساکن شد»، هنرهای تجسمی در فرهنگ و تمدن مسیحی اوج گرفت و معماری و پیکره و شمایل، سه رکن اصلی هنر و معماری مسیحی در طی قرون گردید. گرچه در سده‌های اول به دلیل سیطره اندیشه یهودی بر بنیانهای مسیحی، تصویرگری عیسی بیشتر مبتنی بر نمادهایی از او بود تا تصویری صریح از چهره‌اش، اما غلبه الهیات مسیحی، شمایل و پیکره مسیح را مباح اعلام کرده و آن را به برجسته‌ترین وجه هنر مسیحی تبدیل نمود.

اما در اسلام، کلمه تجسد نیافت بلکه رفعت گرفت (کلمه الله هی العلیا) و تنها در صورت صوت به شکل کلماتی در آمد که عظیمترین اعجاز الهی را شکل بخشید (قرآن) قداست ذاتی حرف در فرهنگ اسلامی و تجلی حقایق الهیه در صورت کلمات قرآنیه، تمدنی کلمه محور پدیدآورد و تاریخ این فرهنگ را مملو از

---

۱ - دکتر فلسفه هنر، استادیار فرهنگستان هنر

اعجازهای ادبی نمود به قسمی که تاریخ تمدن اسلامی (و به ویژه ایرانی) هرگز نتوانست آثاری هنری در حد متون نثر و نظم ادبی از سلمان و ابدال و حی بن یقظان و آواز پر جبرئیل گرفته تا قصه غریبه الغریبه و آثار مولانا و حافظ و سعدی و فردوسی و سنایی و عطار، پدید آورد. حتی آن گاه که نقش نگاری در تمدن ایرانی-اسلامی اوج گرفت در نگارگری به «کلمه» خدمت نمود و در تذهیب، حاشیه ای مزین گشت در پیرامون متن.

این مقاله رمز گشایی جایگاه و مکانت «کلمه» و تاثیر شگرف آن بر هنر و ادب اسلامی است به ویژه با رجوع به آراء ابن عربی و بالاخص آراء او پیرامون ظهور اسمی از اسماء الهی در دوره های مختلف تاریخی و ظهور نورنبی گرامی اسلام در دوره ظهور این دین.

هنر و مفهوم دینی بودن آن

پردیس بهمنی^۱

در طول تاریخ هیچ هنر غیر مذهبی وجود نداشته است و برای مثال تمام بناهای مذهبی با آثار هنری تزیین یافته‌اند. در این مقاله سعی بر آن است تا به بررسی مفاهیم دینی بودن هنر در آرا متفکران پردازیم و از این بین نظرات هایدگر از متفکران غیرایرانی و شهید مطهری از متفکران ایرانی مسلمان حایز اهمیتند. تعریف هایدگر از هنر به دو صورت ابزاری و غیر ابزاری بیان می‌شود: در تعریف ابزاری از هنر، ابتدا باید توجه داشت که ابزار بودن یعنی در خدمت قرار گرفتن و این بدان معناست که ابزار خودشان هویتی ندارند و هویتشان بر اساس ارتباط با غیر و به خدمت گرفته شدن تعریف می‌گردد. در این دیدگاه هنر نوعی فعالیت فرهنگی است.

از طرف دیگر در تعریف غیر ابزاری از هنر، هنر انکشاف حقیقت است. انکشاف حقیقت یعنی اثر هنری فی حد ذاته از اصالت و استقلال و هویت برخوردار است. اثر هنری چیزی است که در آن حقیقت استقرار می‌یابد و با آن حقیقت جلوه‌گر می‌شود. در این تعریف هر هنری در ذات خود شعر است. فلسفه‌ی هایدگر عموماً و نگرش او در باب هنر خصوصاً، استعداد فراوانی برای دینی شدن دارد.

---

۱ - کارشناس ارشد آموزشی و پژوهشی دانشگاه علم و صنعت ایران

با این حال با توجه به اینکه هم هنر و هم دین به لحاظ فلسفی تعریف روشنی ندارند ، نباید انتظار داشت اصطلاح هنر دینی نیز از وضوح و شفافیت برخوردار باشد .

از دیدگاه شهید مطهری ملاک علم مفید در دو دیدگاه بررسی شده است : یک گروهی از علوم که در اسلام هدف هستند پس فراگیری آنها واجب است و گروه دیگر علومی که مقدمه‌ای برای رسیدن به یک هدف در اسلام است . در نتیجه ملاک دینی بودن هنر نیز از دیدگاه شهید مطهری مشخص می‌گردد و در این دیدگاه ملاک دینی بودن هر علم و موضوعی آن است که آن موضوع یا خود استقلالاً در اسلام مطلوب باشد و یا مقدمه‌ای جهت رسیدن به یکی از اهداف اسلام باشد .

واژگان کلیدی: تعریف هنر، هایدگر، شهیدمطهری، دینی شدن هنر، جلوه‌ی هنر دینی

معماری مسجد و نقش آن در شهر پیامبر

محمد رضا پورجعفر^۱

سید مهدی خاتمی^۲

ورود پیامبر اکرم به شهر یثرب ، آغاز گفتمان شفاف نبوی در عرصه معماری و شهرسازی است.

در این مقاله سعی بر آن است تا با تأملی در مصداقهای معماری و شهرسازی مدینه در زمان حضور پیامبر اکرم(ص) به طرز تفکر ایشان در این زمینه نزدیک شویم.

آشنایی با مساجد مدینه در زمان حضور پیامبر اعظم به عنوان مهمترین عناصر شهری و تامل در مسجدالنبی به عنوان اصلی ترین مسجد و همچنین نقطه عطف شهر مدینه ما را به اندیشه‌های والای پیامبر اکرم(ص) در این عرصه آشنا خواهد کرد.

ابعاد گوناگون و عملکردهای مختلف مسجدالنبی و همچنین جایگاه و موقعیت آن در شهر مدینه در این مقاله بررسی خواهد شد.

علاوه بر مصداقهای معماری و نحوه شهرسازی در مدینه منوره در زمان حضور پیامبر اکرم(ص)، آیات قرآن کریم و روایات رسول اکرم(ص) و ائمه اطهار در این زمینه، ما را به نگاه این بزرگواران به مقوله معماری و عملکرد مساجد و نقش آنها در شهر آشنا تر خواهد کرد.

واژگان کلیدی: مدینه، مسجد، معماری، شهرسازی، مسجدالنبی

۱ - دکتر طراحی شهری ، دانشیار دانشگاه تربیت مدرس

۲ - دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشگاه تربیت مدرس

نقش مالکیت و ضوابط آن در شکل‌گیری فرم کالبدی شهرهای اسلامی

محمدتقی پیربابایی^۱

این پژوهش بطور عمده در خصوص بافت سکونتی شهرهای سنتی اسلامی است. سیمای شهرهای اسلامی را تنها مساجد بزرگ، مدارس، کاخها و ... که به وسیله حکام ساخته می‌شوند بوجود نمی‌آورند. بلکه سیمای اصلی و بافت غالب این شهرها را معماری و زیربناهای مربوط به مردم عادی یعنی بافت سنتی شهر شکل می‌دادند. موضوعی که در مطالعه و تحلیل کالبدی شهرهای اسلامی عموماً مورد غفلت قرار می‌گیرد.

اصول و مبانی مالکیت در اسلام و نحوه بهره‌برداری و استفاده از دارایی‌های غیرمنقول مانند زمین‌و‌خانه و همچنین حرایم خصوصی و عمومی و ضوابط آن در اسلام از عوامل خیلی مهم در شکل‌گیری بافتهای کالبدی سنتی شهرهای اسلامی بوده است. عامل مشترکی که در سرزمینهای مختلف اسلامی با اقلیم‌ها و در موقعیت‌های گوناگون سبب ایجاد بافتهای کالبدی تقریباً مشابه گردیده است. در این مقاله فرم کالبدی بافت سنتی چند شهر نمونه اسلامی را براساس اصول و سنتهای فوق مورد بررسی و تحلیل قرار داده و تلاش می‌شود از این منظر نیز پیچیدگی بافتهای تاریخی شهرهای اسلامی مورد تفسیر قرار گیرد.

واژگان کلیدی: شهراسلامی، مالکیت خانه در اسلام، فرم کالبدی

---

۱ - دکتر طراحی شهری، استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز

زیبایی شناسی رنگ در معراج نامه ها

میترا پیشوازاده

پدیده رنگ یکی از جلوه های بصری است که در فرهنگ و هنر اسلامی دارای تفسیرهای عرفانی و ابعاد زیبایی شناسانه گسترده ای می باشد. مبحث رنگ، و ماهیت و کیفیت آن همواره مورد توجه عرفا، فلاسفه و شعرا بوده است. حکمای اسلامی همچون شیخ الرئیس ابن سینا، شیخ اشراق سهروردی، ملاصدرا و . . . هر کدام در مورد پدیده رنگ به ابراز نظرهایی پرداخته اند. از بعد هنر نیز، رنگ تجلی ویژه ای در هنرنگرایی ایران- اسلامی دارد و هر رنگی به زبان و بیانی خاص در می آید.

پیشینیان، رنگهای اصلی را هفت گونه می دانسته اند که شامل رنگهای سیاه، سفید، قرمز، سبز، زرد، آبی و قهوه ای می باشد. عدد هفت در بسیاری از عرصه های هستی، نمودی شگرف دارد. انواع وجود بر حسب شمارش در هفت وجود بوده است. انحصار شمارش زمین و آسمان (افلاک) هم که به عدد هفت منتهی شده اشاره به مراتب هفتگانه وجود است و هفت مرحله سیر و سلوک و مراحل هفتگانه معراج.

در عرصه هنر نیز، گذشته از هفت هنر، سخن از هفت کنتراست رنگ و زیبایی شناسی خاص آن است.

این نوشتار به بررسی کاربرد نمادین رنگ های هفتگانه و هفت کنتراست رنگی و تجزیه و تحلیل رنگ ها از بعد زیبایی شناسی

در معراج نامه ها و نگاره های معراج و هفت مرحله گذار پیامبر به معراج و نمایش آن از طریق هفت رنگ، می‌پردازد و نگاهی خاص به نقاشی معراج سلطان محمد ، خواهد داشت .

واژگان کلیدی: رنگ، زیبایی شناسی رنگها، هفت کنتراست رنگی، هفت مرحله وجودی، هفت رنگ افلاک، هفت گنبد

تجلی اخلاق محمدی(ص) در هنر

جواد حسن پورنامی^۱

انسان مظهر جمیع صفات الهی است. یعنی شکوه، عظمت و جلال کبریایی و نیز جمال و زیبایی خداوند سبحان می‌تواند در انسان متجلی باشد. چرا که خلقت آدمی به اراده و قدرت مطلق احدیت صورت گرفته و بانفخه روح قدسی حضرتش معنی شده است. براساس چنین بینشی خداوند باید محبوب انسان باشد. یعنی دوستی و یاد حضرت سبحان را در فطرت خویش جایگزین سازد و راه تعالی برای رسیدن به سرمنزله سعادت و رستگاری را بیابد. در این مسیر شایسته‌ترین انسانها برگزیده شدند تا پیام الهی را به هم‌نوعان خود برسانند. پیامبرانی در برهه‌ها و عرصه‌های متمادی و گوناگون با برنامه‌ها و رسالات هدایت‌گرایانه سعی در رهنمون شدن انسانیت به سوی روشنایی‌ها و نیکویی‌ها را داشتند.

حضرت محمد مصطفی (ص) پیامبر گرامی اسلام که خاتم نبوت و رسالت خداوندی است کامل‌ترین برنامه هدایت بشریت را با زیباترین شیوه‌ها رساله نمود. او که برنامه اصلی خود را در نشان دادن روشنایی‌ها و نیکویی‌ها و زیبایی‌ها می‌بیند، مردم را به داشتن اخلاق پسندیده و نیکو فرا می‌خواند و زیبایی خلق و خورا لازمه ایجاد ارتباط دوستی و یاد حضرت ربوبی می‌داند یعنی دوستی با خداوند کریم و یاد او تنها با اخلاق نیکو متناسب است

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

و چه زیباست دل و جانی که به روح قدسی کبریایی هستی بگیرد
و به یاد او آرام.

براستی کدامین جان زیبایی هست که به یاد خدا آرامش
مطلق بیابد اما زیبایی اش جلوه گر نباشد. در این میان نیک
مردان و نیک زنان عرصه خلقت، یعنی هنرمندان، واقعیات و
پدیده‌های نامحسوس بسیط آفرینش را با مدد و استعانت
خداوندی، در خویشتن خویش یعنی اندرون خیال صیقل و
پرورش داده و با صورت و هیاتی دیگر بدان قابلیت حس
میبخشند. و بالاخره پدیده ای محسوس یعنی «هنر» به ظهور می
رسد. و اخلاق محمدی (ص) در آن متجلی می شود.

واژگان کلیدی: انسان، صفات الهی، جلال، جمال، رسالت، یاد خدا،
خلاق محمدی، هنر

زیبای خلقت

رقیه حسن پور نامی^۱

زیباترین اثر خلقت در وجود با کمال حضرت محمد مصطفی(ص) تجلی یافت جهان به نور پاکش منورگشت و اراده خداوندی براین شد تا عصاره خلقت را که همه نمود سیرت زیبا در آن متجلی است به نمایش بگذارد. یقیناً خداوند می‌خواهد امتیاز «رحمه للعالمین» را به این بنده زیبا ببخشد.

دوران کودکی و نوجوانی محمد(ص) با کمال پاکی و صداقت سپری می‌شود بخصوص پاکی، صداقت، بی‌نیازی، استغنای طبع، امانت‌داری، عصمت چشم و حشمت جسم و هنجار رفتارش در دوران جوانی چنان می‌نماید که حتی در آن جو سیاه مکه در میان عشرت پیشگان و کافران و زراندوزان و... «محمد امین» لقب می‌یابد و خداوند بواسطه این امتیاز بالا وی را با درجه «خاتم النبیین» مبعوث می‌نماید تا بوسیله او حکمت آفرینش را به مردم نشان داده و آنها را به سوی هدف غائی رهنمون شود. محمد(ص) از فرشته وحی ندای زیبای آسمان «انک لرسول...» را می‌شنود و مأموریتش آغاز می‌گردد. بشری که سالیان دراز در اسارت خود کامگان و کافران و مشرکان بوده یکباره خود را در دامان پاک معلمی بزرگ می‌بیند و زیباترین ندای توحید «قلو لا اله الا الله تفلحوا» را از او یاد می‌گیرد اینک فلاح و رستگاری برای او معنی

۱ - کارشناس فرهنگی سازمان آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی

می‌شود. به او تأسی می‌کند که مطیع و رهروش می‌شود. چه مکتب زیبایی که کتابش قرآن، معلمش رسول ... و شاگردان، بندگان پاک و مخلص‌اند.

بزرگترین هنر خلقت در این بود که خداوند رسالت و رهبری را به کسی واگذار کرد که از جمیع جهات دارای کمالات بود. در اخلاق خانوادگی، تربیت فرزند، عبادت و همه و همه نمونه تمام عیار بود. او که نسبت‌ها، معیارها و اندازه‌ها از آن تبعیت می‌کنند. در بینش توحیدی اساس «زیبایی» در تناسب است یعنی هرآنچه که متناسب است زیباست و هرآن فعلی که زیبایی را به ظهور برساند «هنر» است.

حال آیا انسانی متناسب تر از وجود مبارک حضرت محمد این عبدالله(ص) هست که بتواند در مقام قیاس، قیام کند و خرقه «زیبای خلقت» را به دست ملائک مقرب درگاه حضرت احدیت برتن کند، تا برترین و بالاترین هنرآفرینش یعنی قرآن مجید در صدر سینه نازنینش منزلت کند.

و امروزه بر هنرمندان متعهد ما فرض و واجب است که بر توجه و توکل خود به صورت و سیرت نبی اکرم(ص) بیافزایند و هنر خود را با الهام از آیات و معانی قرآن به ظهور برسانند.

واژگان کلیدی: محمد(ص)، امین، زیبا، رستگاری، هنر، تعهد

هنر و مسائل آن در مسیر تحولات اندیشه و فکر

محمد جواد ساروی^۱

مطالعات و بررسی‌هایی که اندیشمندان در زمینه‌ی هنر به خصوص در سه قرن اخیر انجام داده‌اند به طور کلی در دو بخش اصلی می‌توان آنها را طبقه بندی کرد:

بحث‌های نظری محض نظیر چیستی هنر و حقیقت آن تحلیل‌های فلسفی و ذهنی در رابطه با هنر و ادبیات بطور کلی و موضوعات و مفاهیم و اصطلاحات گوناگون آن و سپس اصل غایت‌انگاری و هدفداری حاکم بر آن و مطلوبیت بالذات و غیره آن عوامل گوناگونی که بر هنر تأثیرگذار بوده است و مکاتب و مذاهب فلسفی که در طول زمان مطرح شده و در رابطه با هنر و تحولات آن بی‌تأثیر نبوده و بالاخره نسبت هنر با دیگر معارف و شناخت‌های انسانی و غیر آن بحث دیگری که در هنر امکان طرح و بررسی را دارد مسائلی است که جنبه‌ی کاربردی آن‌ها افزون بر جنبه‌ی نظری است نظیر تقسیماتی که در بر گیرنده‌ی هنرهای گوناگونی که تا به حال مطرح شده‌اند مفاهیم، تعاریفات و مسائل و آموزش‌های آن‌ها و علمی که تأثیرگذار بر اقسام هنر و همچنین تأثیر و تأثر بین هنر و فرهنگ و جامعه و بحث تطبیقی

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

و مقایسه‌ای در موضوعات هنری چه در سطح یک فرهنگ و یا در رابطه با فرهنگ‌های گوناگون ، و در این قسمت از مباحث دیدگاه‌های فلسفی پراگماتیستی جایگاه خاص خود را دارد این را بدین جهت می‌گوییم چون به نظر می‌آید بر خلاف تمام گرایشات فلسفی و تئوری هنری که در طول تاریخ مطرح شده و جنبه‌های ذهنی و تحلیلی و انتزاعی آن‌ها فزونی دارد متمایز است ، در این گرایش هنر به عنوان یک کار اجتماعی انتظار و توقع ، ارزش و فایده از آن و سپس مطالعه و بررسی آنچه موثر در شناخت آن است از علل برونی و درونی و چیزی که از هنر در جامعه و یا در فرهنگ توقع میشود مورد بحث و بررسی قرار میگیرد.

بحث از گستره‌ی جغرافیایی هنرهای مختلف زمینه‌ی ذهنی و عینی اجتماعی و تأثیر و تأثر متقابل آن در تاریخ و طول زمان هم میتواند قسمتی از این قبیل بحثها هم باشد.

از میان تمام مسائل و بحث‌های مطرح شده در رابطه با هنر و همچنین ادبیات چنین به نظر می‌آید که فلسفه ، تاریخ و تحولات آن بی‌تأثیر در بسط مباحث و مسائل گوناگون هنر نبوده است و بنابراین می‌توان گفت ارتباطی تنگاتنگ بین فلسفه و موضوعات و شاخه‌های متحول آن و هنر و ادبیات به عنوان بخش‌هایی از فرهنگ و تمدن می‌باشد و بنابراین فلسفه به عنوان دانشی که بحث از هستی و واجب و ممکن می‌کند و یا از حقایق و موجودات بر این می‌کند و یا فلسفه به عنوان معرفت‌شناسی علوم و فلسفه به عنوان دانش ارزش‌ها و همچنین فلسفه در رابطه با موضوعات نظری محض و یا عملی و فلسفه به عنوان تحلیل مفاهیم و موضوعات و یا مابعدالطبیعه‌ی علم و غیره ... این دیدگاهها و

گرایش‌ها به همراه روش‌هایی که به تناسب مسائلی که در فلسفه مطرح می‌شود موجب این بحث‌های وسیع و گوناگون در خصوص مطالعات هنری و ادبی شده است.

فلسفه به عنوان متافیزیک هستی با برداشتهای مختلف از آن بی‌تأثیر در هنر نبوده است شاهد بر آن در گذشته فلسفه‌هایی نظیر فلسفه‌ی افلاطون و در عصر جدید فلسفه‌ی هایدگر که درعین حال اعلام ختم فلسفه‌های متافیزیک و گذر از آن است و درارتباط با هنر به عنوان یک آگاهی و عمل فلسفه‌ی پراگماتیسم مطرح است همانطوری که فلسفه‌ی شناخت و نقادانه‌ی کانت و فلسفه‌های تحلیلی در زمینه‌ی هنر نظر و دیدگاه خاص خود را دارند.

با توجه به مطالب گذشته نسبت به هنر و آموزش آن و آنچه که مرتبط است به آن از مباحث عملی و همچنین مطالعاتی که در زمینه‌ی مسائل نظری آن است از ارزیابی و مطالعات نقادانه‌ای می‌باید به عمل آید که تحقیقات و بررسی‌های لازم و جامع در این زمینه مهم کمتر دیده می‌شود و به نظر می‌آید در وهله‌ی اول تمام بحث‌هایی که به عمل آمده است مبسوطاً و به طور منظم و هر کدام در جایگاه خود مورد بحث قرارگیرد .

در این مقاله کوشش شده است در این زمینه و در بعضی از بخشهای موثر در زمینه‌ی مورد بحث مطالبی ارائه شود.

معرفی و تحلیل رقعہ‌هایی از معراج نامه میر حیدر

پریسا شاد قزوینی^۱

لاله شمسی^۲

معراجنامه کتابی است که به داستان معراج جسمانی و روحانی پیامبر اکرم (ص) می‌پردازد. هنرمندان مسلمان ایرانی بنا به سفارش دربار زمان خود به نسخه برداری و نگارگری مضامین تصویری وقایع معراج پرداختند.

از سده‌های هفتم هجری قمری تا سده‌ی یازدهم نسخ مختلفی از معراجنامه به طبع رسید که بیانگر اوج هنر نقاشی ایرانی در رنگ و فرم است. معراجنامه‌های ادوار مختلف جلوه‌های ظهور پیامبر اکرم (ص) را در شب معراج با زیباشناسی و درک دوران خود به صورت تصویری به نمایش در آوردند. از این میان، معراجنامه میرحیدر از ویژگی خاصی برخوردار است که آنرا متمایز از سایر نسخ خطی دوران هرات می‌کند. با بررسی مضمونی تصاویر، به تحلیل نمادگرایانه تعدادی از رقعہ‌های این معراجنامه پرداخته می‌شود تا هم از جهت زیباشناسی و هم از نظر معرفتی مورد بررسی قرارگیرد.

---

۱ - استادیار دانشگاه الزهراء

۲ - کارشناسی ارشد نقاشی از دانشگاه تربیت مدرس

معراجنامه شرحی است که به صورت نثر و یا نظم دربارهٔ پدیده معراج پیامبر نوشته شده است. لازم به ذکر است که بعضی از نسخ به تنهایی روایت کاملی از معراجنامه هستند و بعضی نیز در درون متون ادبی روایت و تصویر سازی شده اند مانند خمسه‌ی نظامی، تعداد معراجنامه‌های منثور و منظوم اگرچه زیاد است ولی تعداد معراجنامه‌های مصور شده محدود به دو نسخه مستقل است. که یکی مربوط به معراجنامه‌ای است که در ربیع رشیدی در تبریز به سال (۷۱۸-۷۳۵هـ.ق) به سرپرستی احمد موسی مصور شده است. و دیگری معراجنامه‌ای است که در هرات به سال (۸۴۳هـ.ق) نگاشته و مصورسازی شده معروف به میرحیدر (شاهرخی) است. این نسخه در حال حاضر در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود. قطع این نسخه ۳۴×۲۲/۵ سانتی‌متر است و تعداد ۲۶۵ صفحه دارد که ۶۱ صفحه از آن نگارگری شده است.

در این پژوهش با تحقیق بر روی ۵ رقعہ منتخب از این نسخه بر این فرضیه تأکید می‌شود که نگارگر ایرانی برای حفظ حرمت ساحت قدس ملکوت و پیامبر اکرم(ص) به استفاده از عناصر تصویری تمثیلی و نمادپردازانه روی می‌آورد و با بهره‌گیری از آنها به بیان دیدگاههای خود می‌پردازد و تفکر الهی و خلوص باورهای خود را از این طریق بیان می‌کند.

فرضیات پژوهش

۱- رقعہ‌های نگارگری شده در معراجنامه میرحیدر برای حفظ حرمت پیامبر اکرم(ص) و ساحت قدسی از بیان نمادگرایانه عناصر بصری بهره گرفته است.

۲- مفاهیم بصری نمادهای نگارگریهای مزبور در بردارنده دیدگاههای نگارگران آن دوران و بازتاب تفکر الهی و خلوص باورهای آنهاست.

پرسشهای پژوهش

- ۱- در معراجنامه میرحیدر ساحت پیامبر اکرم (ص) چگونه نشان داده شده است؟
- ۲- در نمودپردازیهای نگارگریهای معراجنامه میرحیدر به چه وجهی (مفاهیم معنوی یا صوری) بیشتر توجه می شود؟
- ۳- زیبایی شناسی حاکم بر معراجنامه مذکور بر چه عناصری تاکید دارد؟

واژگان کلیدی: معراجنامه میرحیدر، نگارگری، رقعهای مصور، نمادگرایی، زیبایی شناسی

حضور نمادین پیامبر در معراج نامه‌ی شاهرخ‌ی

مهناز شایسته‌فر^۱

هرات به عنوان پای تخت خراسان ، محل اقامتگاه شاهرخ در اوایل قرن پانزدهم/نهم گردید ، امیرتیمور حدود نیم قرن در آن شهر سکنی گزید. شکوه پادشاهی او به وسیله گروه متفکران شاعران ، نقاشان و موسیقی دانان بیشتر شد و دوره سلطنت او به عنوان یکی از روشنترین دوره‌ها در تاریخ خراسان مطرح گردید. در کارگاههای هنری سلطنتی که به تالار متصل می‌شد، خطاطان، تذهیب کاران و صحافان، نسخ خطی را تهیه می کردند که تعدادی از آنان در کتابخانه مشهور و گسترده شاهانه که شاهرخ گردآوری نموده بود، جای گرفت . یکی از نسخ خطی که در مرکز کتاب آرایبی شاهرخ مصور گشت معراج نامه بود .

معراج پیامبر از جمله مضامینی است که در هنر نگارگری اسلامی بارها و بارها به آن پرداخته شده است. موضوع معراج‌نامه که ارائه‌ی ملکوت هفت آسمان و عجایب بهشت و دوزخ است، در قرآن کریم در سوره‌های اسراء زخرف و نجم و هم‌چنین احادیث و روایات اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. از مضامین اصلی این

---

۱ - استادیار دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس

نسخه، همانا دیدار از پیامبران در طبقات آسمان، عرش و بهشت و دوزخ است.

معراج‌نامه‌ی شاهرخی که نقاشیهای آن به احتمال زیاد توسط چندین هنرمند انجام شده، حاوی یادداشت‌هایی در حاشیه به زبان عربی، ترکی و اثراتی از شرح نوشته‌هایی به زبان فارسی است که توسط میرحیدر شاعر به زبان ترکی ترجمه و به وسیله‌ی مالک بخشی هراتی به خط او یغوری کتابت شده است. این نسخه با پنجاه و هشت نقاشی مذهبی تزیین شده، مراحل سفر عجیب محمد(ص) را به نمایش می‌گذارد. پیامبر در شب معراج، سفر خود را از مسجدالحرام در مکه شروع و از آن جا با براق، در حالی که جبرئیل ایشان را همراهی می‌کرد، به سوی مسجدالاقصی طی مسیر می‌کند. در این مسجد، پیامبر از نقاط مختلف مسجد، بیت‌الرحم زادگاه حضرت مسیح(ع) و هم‌چنین منازل و جایگاه انبیاء دیدن کرده و در بعضی مکان‌ها دو رکعت نماز به جای می‌آورد. این وقایع بخش اول سفر پیامبر را تشکیل می‌داده است. در بخش دوم سفر، پیامبر(ص) از بیت‌المقدس به آسمان‌ها سفر کرده و با ارواح و فرشتگان آسمانی و پیامبران سخن گفته و در بهشت و جهنم، درجات مختلف افراد بهشتی و جهنمی را مشاهده میکند و به رموز هستی و اسرار جهان آفرینش و آثار قدرت خداوند نایل می‌شود و تا سدره‌المنتهی، مقام قرب الهی پیش می‌رود. آنجا پایان سفر است. پیامبر از این نقطه باز می‌گردد، ابتدا در مسجدالاقصی فرود آمده و سپس به مکه بر می‌گردند.

علاوه بر توصیف برخی از نقاشیهای این نسخه خطی که اوج هنر دربار تیموریان را به نمایش می‌گذارد، این مقاله رابطه

نزدیک هنرمند و حامی در جهت تدوین چنین نسخ خطی و تاثیر ویژگی سبک های چین، شرق دور و مغولی در نقاشی ها را مورد بررسی قرار می دهد.

این مقاله به شیوهی اسنادی و توصیفی تنظیم شده است. اهداف اصلی: ۱- شناسایی غنای هنری و ویژگی های تکنیکی - سبکی معراج نامه ی شاهرخی ۲- بررسی توصیفی و اسنادی موضوع نقاشی های نسخه با استفاده از روایات و آیات قرآنی.

واژگان کلیدی: معراج نامه شاهرخی، دوران تیموری، سفر پیامبر اکرم(ص)، وقایع بهشت و جهنم

مجازی یا واقعی

نگرشی فلسفی به خلق فضا در معماری اسلامی

مهدی شعبانیان^۱

معماری اسلامی ایران تصویری از آفرینش است. بنابر اعتقادات اسلامی آفرینش امری ناگهانی و یکباره نیست که خاتمه یافته تلقی گردد و در این روند سیری دائمی و تکاملی به چشم می‌آید، بطور مثال در کتاب آسمانی صحبت از توسعه آسمانها می‌شود که با واقعیت علمی روز نیز منطبق گردیده است. در واقع یکی از ویژگی‌های معماری اسلامی در ایران را باید ارائه تصویری خاکی و تشبیت شده از واقعیت مداوم و پویای آفرینش دانست که بر خشت و آجر و کاشی نقش بسته است.

زمانیکه تصویر یک بنای تاریخی ایرانی را در سطح آب واقع در حوض جلوی آن می‌بینیم، احساسی از تضاد و تقابل بین خطوط و نقوش معماری این ابنیه با آسمان لاجوردی بوجود نمی‌آید. اگر بارها شنیده ایم که هنر و معماری اصیل ایران ریشه در آسمان دارد و نوعی محاکات والهام آسمانی است، در انعکاس تصویر ساختمان‌های این معماری بر سطح آب است که می‌توانیم معنای مستتر در پس این سخن را بیابیم.

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

براستی فلسفه استفاده از آب نما، حوض واستخر در معماری اصیل ایرانی با این حجم وسیع چیست؟ آیا فقط یک عنصر ساختاری و دارای نقش تزئینی را شاهدیم و یا باید فراتر از این موضوع به نقش متفاوتی آن دقت داشت؟ آیا براساس حکمت اشراق ، تصاویر واقع بر این آب جلوه‌ای از عالم قدسی است و باید آنرا واقعی پنداشت؟ آیا به تعبیر میرفندرسکی که می گوید:

چرخ با این اختران نغز و خوش زیباستی
صورتی در زیر دارد آنچه در بالاستی

باید انعکاس را تصویری رمزگونه از عالم بالا دانست که در جهان خاکی رخ داده ؟
براستی چه رمزی در پس انعکاس بنا درون آب نما نهفته است؟

واژگان کلیدی: معماری اسلامی، حکمت، عالم قدسی، انعکاس

نگاهی به اسماء پیامبر(ص) در تزئینات معماری اسلامی ایران

شهریار شکرپور^۱

بسیاری از موضوعات و عبارتها و اسامی مهم در تاریخ و فرهنگ هر کشوری وجود دارد که به دلیل ارزش والایشان همیشه و در هر دوره‌ای تکرار شده‌است؛ زیرا آنها به خودی خود از ارزش و توانایی بالایی در ارتباط معنوی، تاریخی و فرهنگی برخوردار بوده‌است. مضامین مذهبی بویژه آنهایی که در راستای اعتقاد و فرمان الهی است از اینگونه‌اند. علی‌الخصوص اینکه مورد توجه عرفا، ادبا و هنرمندان بوده‌است که نمونه‌های بسیاری از آن در تاریخ دوره‌های مختلف وجود دارد.

در کشور ما نیز از زمانی که اسلام شناخته شد هنرمندان کوشیدند تا با علاقه مندی، مضامین معنوی آن را در قالب‌های مختلف بریزند و به مردم عرضه دارند. این توجه و علاقه مندی حاصل بینش و نگرش عمیق هنرمند ایرانی بود که آنها را مبتنی بر فرهنگ قومی و مذهبی خویش در هنرهای مختلف به کار می‌بردند. از زمانی که چنین بینش الهی نسبت به هنر اسلامی مطرح شد، آثار فراوانی با مضامین برگرفته از اسلام و شخصیت‌های

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مهم آن همچون محمد(ص) در قالب های مختلف خلق گردید که یکی از آنها کتیبه نگاری بود.

موضوع کتیبه‌ها با توجه به دوره‌های مختلف معماری اسلامی ایران متغیر بوده است. در کنار استفاده از آیات قرآنی، اسماء الهی، احادیث، القاب و فرامین و... استفاده از اسامی پیامبر اسلام حضرت محمد(ص) کاربرد بیشتری داشته است، بطوری که در تمامی ادوار تاریخی دوره اسلامی با طرح‌های تزئینی درهم آمیخته و به شیوه‌های گوناگون به کار رفته است.

می‌توان ادعا داشت که کلمه محمد سطح وسیعی از تزئینات مساجد و بناهای مذهبی را به خود اختصاص داده است که همراه با تنوع در شیوه طراحی و نگارش حروف، در فضاهای مختلف بنا و در انواع رنگها و در محدوده‌های متفاوت، هم به صورت تک نقش و هم به صورت پی‌درپی و هم به صورت تزئینی مورد استفاده قرار گرفته است. این کلمه مبارک در محدوده‌های هندسی (مربع، مستطیل، شمسه، چندضلعی، لوزی، ستاره، مثلث و دایره) یا غیر هندسی که بستگی به محدوده‌های مکان نقش دارد، کار شده است.

واژگان کلیدی: معماری، کتیبه‌نگاری، محمد(ص)، تزئینات

انسان کامل و دنیای کمال‌گرای نگاره‌های ایرانی

فزنوش شمیلی^۱

نگارگران ایرانی همواره با الهام از شاعران و عارفان سترگ در جست‌وجوی کمال مطلوب اخلاقی، آفرینش آرمانی و زیباشناختی راه به عالم مقصود برده و بدیع‌ترین معانی حکمی را به مدد استعارات و نمادهای هنری، به خط و رنگ مبدل ساخته‌اند.

دنیای این نقشها و الوان در چارچوب هستی‌تصویری خود دنیایی است که از هرجهت مستقل و به خود پایدار بوده و نیازی به تطابق با جهان خارج و دنیای محسوس نداشته است.

آنچه برآثار نگارگری ایرانی مهر شایستگی می‌زند، توفیقاتی است که هنرمند در راه نمایش این جهان آرمانی بوسیلهٔ رموز، نشانه‌ها و نمادها بدست آورده است. به اعتقاد هانری کربن، برای تصویر کردن سرزمینی آسمانی که همهٔ عناصر آن شکل‌های مادیت یافته از بهشت آرمانی به شمار می‌آیند نمی‌توان به شیوهٔ نقاشی‌تصویری طبیعت‌سازی وارد عمل شد، بلکه باید در این زمینه به سراغ هنری رفت که از هرجهت با دنیای نمادها سروکار داشته باشد.

هیئت ظاهری انسان در نگارگری ایرانی همواره پایه‌پای سایر عناصر با تحول تدریجی و رو به کمال همراه بوده است. سیمای انسان کامل نیز که متصف به صفات خداوندی و متخلق به

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

اخلاق الله و مظهر قدرتهای ربوبی است همانا حقیقت محمدی است که با گسترش تصوف اسلامی در عرصه نگارگری پدیدار می‌شود. در این مقاله سعی بر آن است که ضمن بیان ارتباط کمال‌گرایی و رموز مفاهیم مختلف در نگاره‌های ایرانی و مصداق‌های گوناگون آن در عرصه این هنر به اهمیت و جایگاه شخصیت‌های آرمانی در ادبیات و نقاشی ایرانی اشاره کرده و در نهایت جلوه‌های مختلف سیمای کاملترین انسان (پیامبر بزرگوار اسلام) با استناد به آثاری چند در این روند تکاملی، بطور اجمالی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

واژگان کلیدی: کمال‌گرایی، دنیای آرمانی، نگارگری، نماد، انسان کامل، پیامبر اسلام.

مبانی سمبولیزم در هنر اسلامی- عرفانی

محمد علی آبادی^۱

زبان انسان آکنده از سمبولهاست. اصطلاح، نام یا حتی تصویری که ممکن است نماینده چیزی مانوس و در همان حال معرف چیزی مبهم باشد که وقتی به چیزی بیش از معنی آشکار و مستقیم خود دلالت کند، سمبولیک تلقی می‌شود.

اولین نکته‌ای که قابل طرح است جنبه ماهوی و ماهیت سمبولهای اسلامی-عرفانی است. به عقیده صوفیان این عالم حسی سایه عالم غیب است و هرچه در این عالم و در مرتبه فرودین وجود دارد در مرتبه بالا و عالم مثال و جهان عقول و نفوس بصورت کلی و در عالم مشیت الهی و مرتبه اسماء و اعیان ثابته بصورت مجردتر وجود دارد.

بنابراین هر موجودی در این جهان، سایه عقل کلی و به منزله رمزی از اعیان ثابته اش در جهان برتر از عقول و نفوس است.

وقتی در نگاه عارف تمام کائنات رمزی و مظهری از یک حقیقت واحد باشد، عجیب نیست که او در هر کلام، رمزی و مظهری از آن حقیقت واحد بیابد که نتیجه تاویل ظاهر و رجوع به باطن و ایجاد تناسب و توازن میان درون و برون، جذب شدن برون در درون است. بنابراین توضیحات، ممکن نیست زبان صوفیه زبانی رمزی نباشد.

---

۱ - استاد مدعو دانشگاه شیراز

کار هنرمند حقیقی و سنتی نیز همین است یعنی هر اثر او، خود یک سمبل است. یک تمثیل و رمز از یک حقیقت وجودی متعالی که به تعبیر قرآن کریم: *ولله المثل الأعلى* (مثل اعلاى آن خداست). بنابراین سمبل تجلی یک حقیقت الهی است.

اما تجلی این هنر در چیست؟ خیال ماورای تجلی صوری هنر است. ذهن هنرمند هنگام خلق تصاویر ذهنی از قوه خیال خود کمک می‌گیرد.

عالم خیال در تفکر اسلامی مرتبه ای از مراتب عالم است (عالم جیروت - عالم ملکوت - عالم مثال (خیال) - عالم ناسوت یا عالم حس) که ذهن هنرمند مسلمان، رجعت بر این عالم دارد.

از همین روست که مراتب عالم، همه مظاهر حقیقت واحدی هستند که در هر مرتبه متناسب با قابلیت وجودی آن مرتبه تجلی یافته است.

حال ببینیم چرا صوفیان و عرفا برای بیان یافته های خویش از زبان رمز و سمبولیک استفاده می‌کردند. بدلیل جبری بودن سمبولیسم اسلامی، نه صرفاً به دلیل ادبی بودن سبک و رعایت فنون بلاغت و فصاحت. این عربی می‌گوید: عرفا نمی‌توانند احساساتشان را به مردم دیگر ابلاغ کنند، فقط می‌توانند آنها را با رمز و اشاره برای کسانی بیان کنند که ایشان نیز همان تجربه‌ها را کرده باشند.

نکته دیگر قابل طرح در این زمینه جنبه تاویلی و تعبیری رمزهای اسلامی-عرفانی است. هنرمند مسلمان، به منزله یک سالک معنوی با عبور از این عالم به اصل امور دست یافته و در بازگشت، به خلق و ایجاد آن مشاهدات ملکوتی در قالب صورتهای تمثیلی می‌پردازد. از این‌رو زبان او اشارت و اساس آن سمبولیزی است.

به گفته ابن عربی انتقال مفاهیم رمزی به افراد مشخص، مناسب با اخلاق صوفی رمزگو است. بی دلیل نیست که سمبولهای گوناگون بکار گرفته شده توسط هنرمندان اهل قرب اشاره به یک حقیقت داشته و نیز عمق معنایی سمبولها بستگی به مقام معنوی و نحوه توان بیانی او دارد و لذا بیان هنری چند هنرمند از یک حقیقت می تواند گوناگون باشد. مانند پیچ و تاب در هنر اسلیمی که همان حقیقت «وحدت و کثرت» جاری در «منطق الطیر» عطار را بیان می دارد.

در خاتمه ذکر نکته دیگری مربوط به سمبولیسم اسلامی ضرورت می یابد که همان توجه به «تقابل صورت و معنا» در هنر اسلامی-عرفانی است. هنرمند مسلمان با صورت خیالی، عالم نامحسوس را با رمز بیان می دارد و با هنر خود نامحسوس را محسوس می نماید. پس صورت خیالی جلوه محسوس حقیقت می گردد و همانگونه که الفاظ واسطه ظهور معانی اند با هر کدام از اشکال و رنگها نیز معنایی به ظهور می رسد.

که البته این اطلاق الفاظ و اصوات و اشکال بر آن معانی به واسطه مناسبت و مشابهت است و هیچگاه معانی محسوس گنجایش معنایی را که به طریق ذوق و وجدان بر صاحبان کشف و تصفیه ظاهر می گردد، ندارند.

منع تصویرگری سیمای پیامبر و نقش خداوند از همین حقیقت ریشه می گیرد. زیرا هر رمزی ناقص است.

ای بسا کس را که صورت راه زد

قصد صورت کرده برالله زد

آخر این جان با بدن پیوسته است

هیچ این جان با بدن مانسته است؟

آموزه های قرآنی و معماری

پردیس علیزاده^۱

آیدا ملکی^۲

خانه کعبه به عنوان اولین اثر معماری بشری است که طراح آن خداوند و مجری آن پیامبران هستند. اولین خانه‌ای است که برای پذیرش توبه آدم و محل عبادت و قیام او ساخته شده و در قرآن برای هدایت انسان معرفی شده است.

« و اذ یرفع ابراهیم القواعد من البیت و اسمعیل ربنا تقبل منا انک انت السميع العلیم» (قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۱۲۷)

از بررسی سایر آیات قرآنی می توان به این نتیجه رسید که معماری به عنوان مفهومی که مصالح و قوام و دوام خویش را از ماده، شکل، فرم و زیبایی را از روح و ذوق و شهود آدمی می‌گیرد، جایگاه ویژه ای دارد. قرآن خلق اثر معماری در این جهان را با ماوراء طبیعت ارتباط می دهد و معماری را به عنوان شکلی از بیان که از طریق مضامینی فرامادی تعالی می‌یابد، معرفی می کند و آیات متعددی در این خصوص چه به صورت اشاره مستقیم و چه از طریق مبانی نظری و مفهومی در آن آمده است.

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

در این مقاله سعی خواهد شد تا تاثیرات این آیات در معماری
جوامع اسلامی بررسی شود و نمود آن در معماری که معماری
اسلامی نامیده شده، ارائه گردد.

واژگان کلیدی: قرآن، معماری، معماری اسلامی، کعبه

مبانی نظری و حکمی هنر اسلامی

مختار علیزاده^۱

۱- حکمت بمعنایی که در این مقاله اعتبار می شود هم معنا و هم ریشه با کلمه یونانی Hegema و Hegemania به معنی صدق، صداقت، هدایت و ارشاد است.

۲- از همانجا حکمت، در این مقام تعرف الموجودات علی ماهی علیه و تخری وجوه الصواب- فی الفعال علی ماینبغی آن یفعل (حکمت نظری و حکمت عملی) نه حکمت به معنای متعارف و متداول آن است-

۳- حکمت فضیلت و کمال نطق (کلام در زبان) است و نطق خاصیت آن عبارت خواهد بود از اخبار خبر به غیر- که هم معنا با نبوت بمعنی حکمت است-

- بنابراین حکمت منفک از زبان به یک معنی نخواهد بود، و از همین جا بیان زبان حقیقی و مراتب آن که عبارت است از ظهور و اظهار از حقیقت وجود به حقیقت وجود تا آنجا که مرتبه تحقق عینی آن یعنی صور حسنیه عینی که هنر و زبان آن به وجهی عین همین مرتبه خواهد بود، متحقق خواهد شد.

۴- با توجه به قول امیرالمومنین علی علیه السلام مَنْ تَبَصَّرَ الْفِطْنَةَ ظَهَرَ لَهُ لُحْمَةُ الْحِكْمَةِ از مبانی و لوازم آن صدق، صداقت، صفا،

---

۱ - استادیار دانشگاه تربیت مدرس

جودت در فهم و از اینجا به تذکر عهدالست و احوال عالم
قدس و حفظ و هدایت که از مبانی حکمت است باری
میرهن خواهد گردید.

۵- با التفات به مبادی حکمت که عبارت است از صدق، صداقت و
هدایت و خود حکمت همچنین اساس از برای هنر اصیل
اسلامی تواند بود.

۶- زند آگاهانه به اسماء الله و از اینجا به برخی از اسماء از
آنجمله؛ الخالق، الباری المصّور، الحکیم، الحاکم، الفتح ... و
نسبت این اسماء با هنر و اجمالاً با عالم مثال پرداخت
خواهد شد.

نتیجه اینکه هنر اسلامی براساس حکمت اسلامی است و این
حکمت و هنر با غیر خود بالذات تفاوت خواهد داشت.

واژگان کلیدی: حکمت، هنر اسلامی، اسماء الله، بالذات، جودت
در فهم

تجلی بهشت در باغ ایرانی

بهاره غلامیان^۱

باغ در فرهنگ کهن و معنوی ما، تجلی‌گاه پیوستگی و ارتباط بین انسان و طبیعت است. ارتباطی که از منظر و دیدگاه عارفانه ایرانیان به جهان هستی مایه میگیرد. بنابراین باغ ایرانی بخشی از هویت فرهنگی ایران زمین است.

«باغ ایرانی بازسازی رخداد کیهانی و زایش دوباره جهان مینویی است، آفرینندگان و طراحان آن در طول تاریخ با راه یافتن به اقلیم هشتم و یافتن حضور از دست رفته اولیه و انطباق با مرتبه وجود اساس طرح خود را سامان داده‌اند.»

همه ادیان الهی انسان را موجودی رانده شده از بهشت می‌دانند و او را به بهشت موعود وعده داده‌اند.

تصور بهشت که از ادوار قبل تا کنون در مخیله ایرانیان به وجود آمده، تصویری است از زیباترین و دلپذیرترین باغها.

«بنابراین ایرانیان تصور ذهنی شان را از بهشت که به پاداش اعمال نیک به آنها بخشیده می‌شد، در باغهایی سرسبز و خرم تجسم می‌کردند؛ در بهشت کوثر هست و درختان و گلها و جویبارها و در باغ نیز آب روان خوش و گلهای زیبا و درختهایی که می‌توان در سایه آنها آرمیده و این همه محصور است در دیواری که مانع ورود جهنمیان به آن می‌شود.»

۱ - لیسانس موزه داری - دانشکده میراث فرهنگی و گردشگری

« در قرآن کریم حقیقت غایی و سعادت ابدی به باغ تشبیه شده است. در عالم آخرت محلی از برای برگزیدگان ذخیره شده: ایشانند بهشتیان، جاوید در آن به پاداش آنچه می کردند.»

«نقطه اوج تصویری که از بهشت در قرآن اشاره شده است جنات تجری و من تحتها الانهار است و به معنی بوستانهایی می باشد که از زیر درختان و قصرهای آن جویهای آب جاری است. این ترکیب کلامی در ۳۵ آیه از قرآن کریم بکار رفته است. و در آیه دیگری سخن از چهار نوع نهر رفته است: مثل آن بهشتی که به مردم با تقوی وعده داده اند این است که در آن نهرهایی از آب تازه و نمانده (انها من ماء غیر آسن) و نهرهایی از شیر که طعمش تغییر نمی کند (انها من لبن لم یتغیر طعمه) و نهرهایی از شراب طهور که برای نوشندگان لذت بخش است (انها من خمر لذه للشاربین) و نهرهایی از عسل خالص (انها من عسل مصفی) است و ایشان در بهشتی از هر گونه ثمره برخوردارند و مغفرتی از پروردگارشان دارند.» - آنچه مسلم است چهارنهری که قرآن به توصیف آنها پرداخته است سبب استمرار و کاربرد وسیع طرح چهار باغ و آبراههای اصلی و متقاطع باغهای ایرانی در پس از اسلام گردیده است.

«در آیه « انا اعطیناک الکوثر » کلمه کوثر را مفسرین به معنای نهری در بهشت، و نیز به معنی حوض خاص پیامبر گرفته اند، نهر یا حوض کوثر چنانچه در بعضی روایت آمده است که از زیر عرض جریان دارد». به همین دلیل در اکثر باغهای ایرانی جوی آب از طبقه زیرین کوشک سرچشمه می گیرد و پس از ریختن به حوض جلوی عمارت در کل باغ جاری می شود، و از این جهت در باغها

همیشه حوض یا استخری وجود دارد که عموماً در جلوی کوشک و مرکز باغ قرار می‌گیرد.
در ادامه به بررسی دیگر خصوصیات باغهای ایرانی از جمله طرح و نقشه باغهای ایرانی، وسعت و فراخی آنها و درختان و گیاهان آنها و... با نظر به آیات قرآن کریم و نیز متون ادبی و تاریخی ایران می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: باغ ایرانی، بهشت، آب، درخت

ابیانه‌ی زیبا: جلوه‌گاه نمادهای قدسی و نبوی

حمید فرهمند بروجنی^۱

روستای تاریخی ابیانه واقع در ۴۰ کیلومتری باختری نطنز، با وقار و متانت، همچون نگینی پرارزش بر دامن کرکس پرآوازه می‌درخشد. با این که تاریخ کهن این روستا به نحو درخور شناسانده نشده، از قرائن پیداست که حداقل قدمتش هم پای سیلک کاشان (حدود ۶۰۰۰ سال) است. اهل روستا که بیشترشان زرتشتی بودند درحوالی سده ۴ و ۵ هجری به اسلام گرویدند یا ترک وطن کردند.

گوشش، پوشش، معماری و آداب و رسوم ابیانه‌ای‌ها همه حکایت از کهن‌ترین روزگاران دارد، در واقع، این روستا با همه خردیش گذشته و حال این سرزمین راه‌آز سپیده دم تاریخ تا امروز با خود دارد.

آن چه از بافت تاریخی روستا بر جا مانده مربوط به سه دوره‌ی سلجوقی، صفوی و قاجاری است. هماهنگی معماری مکعبی شکل و شباکها و درهای چوبی زیبای روستا بسیار ویژه و درخور توجه است.

جای جای ابیانه حامل نمادهای مینوی پیش از اسلام و بویژه نمادهای محمدی(ص) از نخستین سده‌های اسلامی تاکنون است

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اصفهان

و در هرنگاه می‌توان آمیزه‌ای از عناصر فرهنگی ایران پیش از اسلام را همراه با آرایه‌ها و نمادهای زیبای اسلامی مشاهده کرد. در این مقاله ضمن معرفی روستای تاریخی ابیان و ویژگیهای تاریخی و فرهنگی آن، سعی شده که تا حد امکان نمادهای قدسی و نبوی به کار رفته در آثار معماری و هنرهای تزئینی، معرفی و نقد و تحلیل شود. شیوه پژوهش: مطالعه تطبیقی و تحلیل محتوای نمادهای به کار رفته در آثار چوبی ابیان به روش کتابخانه‌ای و بویژه، مطالعه میدانی است.

واژگان کلیدی: قدسی، نبوی، نمادپردازی، ابیان، اسلامی

بررسی مقام و شأن نام پیامبر اعظم (ص) در خط کوفی معمارانه

بهمن فیزیابی^۱

شروع خط کوفی را آغاز اسلام می‌دانند و دلیل اصلی آن نیز عدم وجود منابع قانع کننده مربوط به قبل از اسلام در خصوص این خط می‌باشد، به شهادت منابع موجود، در ۵ قرن اولیه اسلام خط کوفی بعنوان خط اصلی جهان اسلام مطرح بوده، و متناسب با خصوصیات زیبایی شناسی و فرهنگ اقلیمی هر سرزمین رنگ و فرم جدید را بخود گرفته است.

این خط علاوه بر کتابت در تزئینات مرتبط به معماری اسلامی نیز جایگاه ویژه‌ای یافته، بطوریکه قسمت وسیعی از تزئینات معماری مساجد را شامل می‌گردد. نوعی کوفی مشکل که در امر ساختن بنا با مصالح معماری از آن استفاده می‌شده، کوفی بنایی است که سخت‌ترین آن به لحاظ طراحی «معقلی» بوده است، میرعلی هروی در رساله‌ی «مداد الخطوط» روند تکاملی رسیدن به «معقلی» را اینگونه شرح می‌دهد:

« بدان اول کسی که کتابت کرد آدم «علیه السلام» بود. بعد از طوفان «نوح علیه السلام» در زمان حضرت اسمعیل خط عربی یافته‌اند و بعضی گفته‌اند که جناب ادريس نبی وضع آن را نهاد و

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه شیراز

مردمان با فراست و کیاست در هر روزگاری در آن تصرف کرده‌اند و تغییر داده‌اند که خط «معقلی» بیرون آورده‌اند و در قدیم خط «معقلی» معمول بوده و در مجموع آن سطح است و اصلاً دور ندارد و بهترین آن است که سواد و بیاض آن را توان خواند و «معقلی» به آن بگویند که محل تعقل است.^۱

در تزئینات مرتبط به معماری و در اماکن و بناهای مقدس ایرانی بیشتر مواجه با «نوشتار کوفی بنایی مشگل» و یا «معقلی» هستیم، موضوعاتی مثل: آیات الهی، روایات، ذکر نام پیامبر اعظم (ص) و خاندان مطهر ایشان، ذکر نام و کنیه امامان شیعه و موارد دیگر. در اینجا قصد داریم در خصوص کاربرد نمونه‌هایی از خطوط کوفی که ذکر نام پیامبر گرامی اسلام (ص) و یا موضوعات مرتبط با نام ایشان را دارند، از جهت اصول زیبایی شناسی و شأن مورد بررسی و به مقام و شأن نام پیامبر اعظم (ص) در این خط پرداخته شود.

واژگان کلیدی: قابلیت، فضای منفی، خط کوفی بنایی، زیبایی شناسی . شأن

---

۱ - فضائی، حبیب‌اله، اطلس خط، تهران، ص ۱۶۸

تجلی بینش اسلامی در هنر قلمزنی ایران

مژگان قاسمی^۱

هنر اسلامی بیان احوالات باطنی و دریافتهای عمیق درونی است. هنرمند مسلمان با استعانت از سرچشمه دین و نیتی برخاسته از شهود قلبی در عرصه های گوناگون هنری دست به آفرینش آن می زند که این دریافت درونی همواره هنر و صنایع اسلامی را جایگاهی خاص می بخشد. تجلی بینش اسلامی در هنر قلمزنی ایران نیز همواره بدیهی و آشکار است. این بینش در این شاخه از هنر که همزمان با به رسمیت شمردن و گسترش تشیع در ایران (دوره صفویه) است، تجلی بیشتری پیدا میکند و حتی می توانیم نمونه های بسیاری از آثار فلز کاری دوره صفویه بیابیم که ارتباط بین بینش اسلامی و خط نگاره های موجود در ظروف قلمزنی در آنها هویدا است.

در این مقاله سعی شده است تعدادی از این آثار فلز کاری از دیدگاه مذکور مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد..

واژگان کلیدی: هنر اسلامی، هنر قلمزنی، تشیع، شهود قلبی

---

۱ - این مقاله تلخیصی است از پایان نامه با عنوان «نمود مذهب تشیع در آثار خطی قلمزنی دوره صفویه»، کارشناس صنایع دستی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ۱۳۸۵

پژوهشی در سجاده‌ها و فرشهای سجاده‌ای دوره اسلامی در ایران

حسن قاسمی نژاد رائینی^۱

واژه سجاده یادآور سجده و سجده‌گاه و مسجد و والاترین عنصر در مسجد یعنی محراب می‌باشد.

اولین سجاده‌ها به نام خمره بوده که بعضاً با سوزندوزیهایی تزئین می‌گردیده‌است. ولی نکته مهم آن است که سجاده‌ها در تمام دوران مورد استفاده مسلمانان بوده و حداقل روزی پنج بار از آن استفاده می‌کرده‌اند و همین مسئله سبب اهمیت بافت سجاده‌ها و اهمیت نقوش بافته شده بر آنها می‌باشد. در این پژوهش در ابتدا به زمینه‌های پیدایش محراب به مثابه جایگاه نماز، اهمیت محراب در مسجد، به این دلیل که این سجاده‌ها در ابتدا در این مکان استفاده اصلی خود را داشته‌اند پرداخته شود و آنگاه با توجه به تفسیری که از بخشی از آیه شریفه سوره نجم که در آن به «قاب قوسین او ادنا»

اشاره شده که تفسیر بسیاری از مفسران از این آیه به محراب است که به آن اشاره خواهد شد. همچنین به اهمیت دروازه‌ها در شرق باستان و تقدس آن و قوس و کمان و معانی آن پرداخته

---

۱ - دانشجوی فوق لیسانس رشته مرمت اشیاء فرهنگی، تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان

خواهد شد و با مراجعه به آرای اساتید بزرگوار آقایان بلخاری، بورکهارت و هیلن براند در این زمینه بحث خواهد شد.

در بخش بعدی به تعاریفی که از این سجاده ها شده اشاره می‌شود و با مراجعه به آثار نگارگری سابقه پیدایش و وجود این سجاده ها را در قرون هشتم و در معراجنامه عتیق نیشابوری (معراجنامه هرات) و نمونه ای از ترجمه تاریخ طبری از قرن نهم و نمونه دیگری از معراجنامه قرن نهم هجری خواهیم دید و به معرفی این نگاره ها خواهیم پرداخت.

آنگاه در بخش بعدی به عناصر به کاررفته شامل انواع خطوط و اسلیمی‌ها و آیات و احادیث رایج بر این فرشها اشاره می‌شود و سپس به نمادهای رایج در این سجاده‌ها پرداخته شده و به تفصیل به نمادهای قندیل سرو و درخت زندگی، نماد طاووس پرداخته و نمونه‌هایی از این گونه سجاده‌ها و فرشهای سجاده‌ای از مناطق مختلف ایران خواهیم آورد.

نکته بسیار مهم و قابل بحث در این ارتباط ارتباط این نمادها با پیامبر است که به وضوح در نمونه آثار دیده میشود.

مثلاً نقش قندیل که نماد نورالانوار است در کلام پیامبر به اهمیت روشن کردن چراغ در مساجد اشاره شده است. در آثار نگارگری زیادی از دوره های مختلف ایران با نگاره پیامبر در کنار هم آمده است که با توجه به آیات فراوان از قران و احادیث مختلف اهمیت آن مشخص میشود

همچنین نماد سرو که در دوره های پیش از اسلام معانی گوناگون و نماد حیات و سرسبزی آمده در دوره اسلامی با اندکی

تغییر معنایی متفاوت از دوره پیش از اسلام به خود می‌گیرد و در جاهلهایی با اعتدال محمدی هماهنگ شده‌است. در پایان به ذکر طرحهای مختلف فرشهای سجاده‌ای (قندیلی، درختی، گلدانی، سجاده صفویه و...) مراکز بافت سجاده‌ها و ویژگیهای سجاده‌ها در این مراکز پرداخته می‌شود.

نمونه‌های گوناگون فرشهای سجاده‌ای در منابع مختلف از جمله آثار نگارگری در دوره‌های مختلف تاریخی و سپس به نمونه‌های موجود از دوره‌های صفویه، دوره قاجار و پس از آن، در موزه‌های ایران و جهان پرداخته خواهد شد.

این پژوهش در بخش نهایی به همراه ۲۸ تصویر از آثار نگارگری و فرش ارائه خواهد شد.

نقش متقابل مسجد و شهر اسلامی

مینو قره بیگلو^۱

پردیس علیزاده^۲

مسجد النبی به عنوان اولین مسجد اسلامی ، نه تنها به عنوان مرکز عبادتی بلکه به عنوان قطب حکومتی ، دینی و اجتماعی آن زمان مطرح بوده است. در دوره های بعدی نیز مساجد همواره به مثابه برجسته ترین عنصر معمارانه منعبت از دین اسلام با جامعه همراه بوده و به عنوان کانون عبادتی، اجتماعی است که هرگز از ساختار اجتماعی و شهری جدا نشده است. در تاریخ شکل گیری شهرهای اسلامی، وجود عملکردهای عمده و اصلی نظیر مساجد بر بافت شهری تاثیر گذار بوده است و سیستم ها و کالبد شهری را تحت تاثیر خود قرار داده است . سلسه مراتب ساخت بندی شهرهای اسلامی با سلسله مراتب، فرم و نوع مساجد از آمیزش کالبدی جدایی ناپذیری برخوردار است.

در این مقاله سعی بر این خواهد شد تاثیر مسجد به عنوان شاخص ترین بنای متاثر از دین اسلام ، بر ساختار، بافت و شکل شهرهای اسلامی مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: شهر اسلامی، مسجد، معماری، مسجدالنبی

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

نسبت عقل ، هنر و دین

مهدی قوام^۱

نسبت عقل و هنر:

چون مبانی تجربه گرایی یا عقل گرایی یا حتی آمیزه ای از این دو برای تفسیر مفهوم سازی حتی در زمینه ی هنر بشر کفایت نمی کند و آمیزه ی جدیدی که در ساختار اصلی اش ارسطویی است ضرورت دارد که بر اساس آن هیچ ادراک حسی خالی از نگاه عقلانی نیست بنابراین هنر نمی تواند منشایی غیر از این داشته باشد. بر اساس چنین تبیینی، ظرفیت اجتماعی هنر متناسب با ظرفیت عقلانی جامعه ای خواهد بود که هنر در آن پدید می آید و هنرمند هم متناسب با درک عقلانی اش از عالم می تواند خلاقیت داشته باشد. پرواز خیال در حیطه ی عقل فقط امکان دارد و هنر در چنین بستری می تواند پدید آید. بستری که البته گزاف نخواهد بود و روی سوی غایتی معین خواهد داشت.

در مقاله حاضر به نسبت دین و هنر نیز پرداخته می شود.

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

هنر قدسی

داود قوچی^۱

اساس شکل‌گیری قالب هنری ناشی از نگره مولف اثر است هنرمند، کارگردان حرکت بصری بیننده و مخاطب در کادر است که به مانند حرکت ریتمیک و هارمونیک و وزن و قافیه در شعر بارگذاری می‌گردد و مخاطب را در ورطه معانی مورد نظر شاعر غوطه‌ور مینماید در این پروسه ارتباطی نیت مولف عامل اساسی است که برخاسته از ایدئولوژی و باورهای اوست هنرمند با توجه به آموزه‌ها و روح وحدت و توجه به اسوه حسنه و لا اله الا الله و اتصال به سر چشمه نور سماوات و الارض به روح مشترک و وحدت میرسد که انعکاس آن در قالب پلاستیک و بیرونی هنرهای را شامل میشود که جمال و جلال را متجلی میگرداند. در این وضعیت هنرمند صرفاً عامل تجلی و بروز عوالم و آموزه‌ها و روح حاکم و سخنور مکتب فکری و کاشف نامرئی‌های آفرینش می‌گردد پس در این میان عقل و دانش و معقولیت جای خود را به احساس و ادراک و قلب و درون میدهد و هنرمند با خلسه خود تجلیگر نور و غیر ماده در قالب رنگ و فرم می‌گردد اشکال و فرمهای ساده و انتزاعی را در شکل و قالبی جدید طرح‌ریزی نموده و بلوری واحد می‌سازد تا بیننده را مجذوب کرده و این تفکر

---

۱ - عضو هیئت علمی موسسه آموزش عالی نبی اکرم

وحدت را در او ایجاد نماید و در نهایت او را رهنمون به تفکر و شعف والائی نموده و روح وحدت را در او میدمد.

در این مقاله که به روش کتابخانه ای و تخلیص مطالب و تحلیل تجربیات بصری به تحریر درآمده تبیین جایگاه ایدئولوژی مولف اثر در شکل قالب اثر هنری و راهنمایی حسی و ادراکی و بصری مخاطب به وحدت روح هنرمند با فرض اینکه در هنر قدسی بنابه سرچشمه گرفتن فکر حاکم از نور و غیر ماده و هسته والائی و وحدت و یکتائی و بیان آن در سیمای اسوه حسنه مبنای وحدت قرار گرفته و مخاطب اثر را با تاثیر حسی به همین وحدت رهنمون میگردد و شکل و ماده و صورت صرف ابزاری برای دمیده شدن این روح وحدت گرا میگردد. هنرمند در هنر قدسی همچون منشوری در مقابل تابش این نور قرار میگیرد و رنگهای آن نور را متجلی می‌سازد و در مقام کشف قرار میگیرد و نه در مقام آفرینش و بدین طریق شعف والائی را در مخاطبین می‌افروزد.

واژگان کلیدی: تجلی روح حاکم، تعهد ازلی، شعف والائی

بررسی ویژگی های تصویری دو معراجنامه مصورایرانی

معراجنامه احمد موسی و معراجنامه هرات (میرحیدر)

منیژه کنگرانی

معراج پیامبر عروج یکی از بهترین برگزیدگان خداوند است که مرور زمان نتوانسته است از تاثیر و اهمیت آن بکاهد. سفر ملکوتی پیامبر با عبور از مسجدالحرام به مسجدالاقصی آغاز و سپس با سفر آسمانی و عروج به آسمانهای هفتگانه و ملاقات با پیامبران پیشین و فرشتگان و همچنین مشاهده بهشت و جهنم ادامه می یابد تا در نهایت ایشان در ملاقاتی بی واسطه، با خداوند متعال به گفتگو می پردازند. این واقعه پس از بازگشت دوباره پیامبر به زمین در قالب روایات و احادیث قدسی و نبوی و... برای آگاهی مردم بازگو شد و به اشکال گوناگون در اذهان مسلمانان رسوخ کرده، تاویل گردید. فیلسوفان، سخنوران، ادیبان، هنرمندان و... در ادوار مختلف واقعه معراج را به عنوان یکی از مهمترین رخدادهای زندگی پیامبر اسلام مورد توجه قرار داده و منبع خلق آثار متعدد خود نموده اند. روایات معراجیه ها در ابتدا در عهد ایلخانان مورد توجه مصوران قرار گرفت و سپس در دوره های مختلف به صورگوناگون به تصویر در آمد. در این جستار ابتدا دو نسخه از مطرح ترین معراجنامه هایی که با فاصله یک قرن از هم تصویر شده است معرفی می شوند

۱- معراجنامه احمد موسی که به سال ۷۷۲-۷۶۲ هجری قمری تهیه و توسط احمد موسی تصویر شده است و در حال حاضر در موزه تویقایی استان بولنگه‌داری می‌شود.

۲- معراجنامه هرات که قبل از سال ۸۳۹ ه.ق احتمالاً در کارگاه شاهرخ تصویر شده است و به سبب تصاویر و همچنین خط ترکی (اویغوری) میرحیدر خطاط این نسخه اهمیت فراوانی دارد.

سپس با انتخاب تصاویری از هر نسخه که موضوع‌های مشابهی را به نمایش می‌گذارند ضمن مقایسه‌ای تطبیقی تلاش می‌شود تا تمهیدات، تفاوت‌ها و شباهت‌های تصویری به کار برده شده توسط هنرمندان هر اثر مورد بررسی قرار گیرد.

بررسی تجلی درونزا و برونزای آثار هنری دوران اسلامی در شهرسازی

اکبر کیانی^۱

نغمه بهبودی^۲

ایدئولوژی حاکم بر نظام مدیریت شهری، دارای کارکرد و عملکرد مرتبط و متناسبی است که به تبع آن بروز و ظهورش در شهرهای مختلف و بویژه در شهرهای کشورهای اسلامی آثار و تجلی خاص خود را دارد. هدف از ارائه این مقاله بیان برخی از تجلی‌های آثار هنری در شهرسازی است که به دنبال آن بر اساس روش مطالعه این آثار می‌توان از ظاهر به باطن حرکت نمود. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که بررسی و شناخت مسائل شهری و شهرسازی، بدون شناخت آثار هنری و حرکت به سمت منشاء درونزای ایجاد کننده این آثار پیچیده خواهد بود. بنابراین می‌بایست هم به ظواهر و هم به درون نگاه نمود و منشاء هنر را در بررسی بیشتر جریان دیالکتیکی روابط بین انسان، محیط و ایدئولوژی و سازمان فضایی ناشی از آن شناخت. جریان ایدئولوژی حاکم بر نظام مدیریت شهری و اندیشه درونی آن و ارزش‌های حاصله، منجر به فیزیکی‌نمودن و بروز آثار هنری در ابعاد مختلف می‌گردد که بررسی و مطالعات آنها نیاز به تحقیقات عمیق‌تر و

۱ - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زابل

۲ - عضو هیأت علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه زابل

موشکافانه‌تر دارد. بر این اساس، می‌بایست به دنبال عناصر درونزای ناشی از خلقت و آفرینش آن آثار و بروز و ظهور ناشی از آن در ابعاد مختلف شهری رفت. نتایج مقاله حاضر، برخی از آثار تجلی ناشی از بروز و ظهور پدیده‌های درونزای شهری را در محتوی درونی شهرها در ابعاد هنری نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: هنراسلامی، ایدئولوژی، شهرها، ظاهر و باطن پدیده‌ها، تجلی درونی و ظاهری

بررسی تجلی معماری مسجد النبی در معماری کشورهای اسلامی

اکبر کیانی^۱

نغمه بهبودی^۲

پیامبر اسلام پس از هجرت از مکه به مدینه، نخستین مسجد مدینه را که بعدها به مسجدالنبی معروف گردید، برپا داشتند. توجه به تامین مجموع نیازهای مسلمانان در طراحی فضاهای معماری، مسجدالنبی، لحاظ شده است بدین معنی که هدف حضرت محمد(ص) از چنین سازه‌ای، ایجاد فضای مناسبی بوده است برای تجمع افرادی که در بهترین شرایط نیازهای خود را که اصلی‌ترین آنها عبادت خداوند است تامین نمایند. مسجد محل سجده در پیشگاه خداوند است و پیامبر برای اتحاد و یکپارچگی بیشتر مسلمانان با گردهمایی آنان، به طرح آن اقدام نمود به نحوی که مسلمین می‌توانستند در اینگونه اجتماعات به تبادل نظر و بحث و گفتگو راجع به مسائل و حل مشکلات مختلف بپردازند. همچنین مکانی بود که تعلیم قرآن در آن صورت می‌گرفت و عنوان «مدرسه» پیدا کردن مسجد، از زمان صدر اسلام آغاز شد. نیازهای دیگر جامعه مسلمانان از جمله: مسکن مسافران، دارالمساکین برای استفاده مستمندان، پناهگاه

۱ - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زابل

۲ - عضو هیئت علمی گروه باستان‌شناسی دانشگاه زابل

مظلومین، تالار تدریس دروس مذهبی و دیگر موارد مرتبط مورد توجه پیامبر قرار گرفت. به مرور زمان، الگو معماری مسجدالنبی در حوزه قلمرو اسلام مورد تقلید قرار گرفت، بطوریکه در کشورهای مختلف اسلامی نمونه‌هایی از جمله: مسجد تاریخانه دامغان (ایران)، مسجد جامع دمشق (سوریه)، مسجد کوفه (عراق) و سایر کشورهای اسلامی را می‌توان ملاحظه نمود. با توجه به موارد بالا، هدف از ارائه مقاله حاضر، نشان دادن وجه اشتراک مسجدالنبی و تأثیر آن در معماری مساجد جهان اسلام می‌باشد. بنابراین روش تحقیق، به این صورت است که با معرفی ویژگی‌های تجلی معماری مسجدالنبی، اشتراکات به عاریت گرفته‌شده در آثار معماری مساجد کشورهای اسلامی مقایسه و مطرح می‌گردد و نتایج به صورت متن، نقشه (پلان) و تصاویری از آثار ارائه می‌شود.

واژگان کلیدی: مسجدالنبی، کشورهای اسلامی، معماری، مساجد

نشانه شناسی شمایل‌نگاری پیامبر اکرم

با تاکید بر اولین نگاره‌های ایرانی-اسلامی

مهدی محمدزاده^۱

علیرغم محدودیت‌های بنیادی که در کلام اسلامی متوجه هنر تصویرگری می‌باشد ایرانیان نه تنها از اولین نمونه‌های نگارگریشان بعد از پذیرش اسلام به تصویرگری پیامبر(ص) پرداختند بلکه فارغ از فضای تصوفی که بعدها بر نقاشی ایرانی غالب شد پیامبر اکرم را بدون نقاب صورت و با ویژگیهای چهره شناختی ارائه داده‌اند. لذا اولین تصاویر دینی ایرانیان مسلمان، نه تصاویر گرافیکی و نه تصاویر سمبلیک بلکه تصویر پیکره شخص پیامبر اکرم می‌باشد که با مشخصات عمومی نقاشی‌های اسلامی آن عصر مثل هاله دور سر و بازوبندی که در مواردی با بخشی از عبارت کلمه «لااله الاالله، محمد رسول الله» مزین شده ارائه گردیده است. از طرفی دیگر براساس تغییر حاکمیت‌ها و سلاطین و ذائقه‌های حامیان هنری و هنرمندان ایرانی پیکره نگارگری آن حضرت، طرز نشستن، پوشش عمومی و... نیز تغییر نمود. این مقاله سعی دارد با بررسی چند نمونه از اولین کتب مصور سازی شده ایرانی در طلیعه ظهور مکاتب نقاشی ایرانی-اسلامی، ضمن بازشناسی تصاویر آن حضرت، ویژگیهای اولین پیکره نگارگریهای پیامبر اکرم را ارائه نماید.

واژگان کلیدی: شمایل‌نگاری پیامبر(ص)، نگارگری ایرانی

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

ترجمان فطرت در گفتمان عرفان و هنراسلامی

هادی محمودی نژاد^۱

مجتبی انصاری^۲

محمد رضا بمانیان^۳

فطرت انسان، نقشی از برای هر باشنده‌ای و در اوج تنوع، کثرت و زیبایی، اساس ارتباط با بی‌کران و آفریدگار عیان و نهان و هنراسلامی، تجربه‌ی استحسانی در اثر عدم تجانس با هستمندان عالم در پی غربتی ناشی از آگاهی بر امر متعال و در گفتمانی با فطرت انسانی، گفتمانی نه تنها از زمین بر آسمان بلکه تسلسلی از گزین‌گوی‌های آسمان و زمین، کشش‌های فطری روحی که اصل ذات الوهی را در فضا سازی و معماری مساجد و نقاشی تجریدی واسلیمی اماکن مذهبی در تسلسلی محتوایی-تصویری با رنگ، نور، اشکال و نقوش در بستری از تقارن فضایی و توازن کالبدی می‌نمایاند؛ این گفتار را تلاش بر آن است تا فطرت را با هنر دینی چنان پیوندی زند که گفتمان فطری را در روند آفرینش هنر با نگاهی نو به نگارش در آورد.

واژگان کلیدی: هنر اسلامی، عرفان اسلامی، گفتمان عرفان و هنر اسلامی، گفتمان فطری‌هنردینی، روند آفرینش هنراسلامی.

---

۱ - کارشناس ارشد شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس

۲ - استادیار گروه معماری دانشگاه تربیت مدرس

۳ - استادیار گروه معماری دانشگاه تربیت مدرس

جستاری بر پدیداری سلوک عرفانی در هنر و معماری اسلامی

هادی محمودی نژاد^۱

محمد رضا پورجعفر^۲

منصور ابافت یگانه^۳

هنر اسلامی، مکاشفه‌ای استحضانی و مجاهده‌ای عرفانی از هستی در روند تجربه‌ای زیبا شناختی است تا حقیقت برتر را در قالب ترسیم و تجسیم، موسیقی و ادب، معماری و شهرسازی برای قرب به ذات الوهی در بستر نگاره‌ها و اشکال و فضاسازی با تعامل رنگ، نور، بافت و ترکیب‌بندی به تصویر کشد تا جلوه‌گر جمال محمدی و جلال احمدی باشد. در این وادی سلوک به قرب الهی، هنرمند در ساحت احتجاب، انکشاف، تجلی و تبری با سراج، معراج و تاج به چنان تجربه‌ای دست می‌یازد که ترجمان امر قدسی در ساحت نفسانی و مادی می‌گردد. این گفتار به مراتب عرفانی سلوک در وادی هنر و معماری اسلامی می‌پردازد.

واژگان کلیدی: هنر و معماری اسلامی، عرفان اسلامی، گفتمان هنر اسلامی، مراتب سلوک عرفانی، برگردان مراتب سلوک هنری.

---

۱ - کارشناس ارشد شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس

۲ - دانشیار گروه معماری دانشگاه تربیت مدرس

۳ - کارشناس ارشد معماری دانشگاه تربیت مدرس

ترجمان عشق در گفتمان عرفان و هنر اسلامی

پدیدار شناسی عشق محمدی در هنر و معماری ایران

هادی محمودی نژاد^۱

مجتبی رفیعیان^۲

علی اکبر تقوایی^۳

هنر اسلامی در تجلی وحدت الهی در جمال و نظم عالم تحت ایماژ و انگاره‌ی هنرمندی است که در محاضره‌ی افعال و مکاشفه‌ی اصفا و مشاهده‌ی ذات الوهی سعی در آشکارسازی ذات ربوبی از صور هستی در روند تجربه‌ای استحسان‌ی-عرفانی دارد تا در قالب کلام و موسیقی، ترسیم و تجسیم، معماری و شهرسازی، قرب به ذات یگانه را ممکن گرداند؛ در این ساحت سلوکی، عشق ترجمانی بدیع از ذات الوهی و جوهر هنر اسلامی است. ترجمانی از ملکوت عشق ایزدی که اعراض را به آن راهی نیست تا آن جایگاه، که دراوان وجود و ابداع در حقیقت، وجود محبت محبوب را با حب محبّ قرین می‌گرداند. این گفتار با نگاهی نو، ترجمان شورانگیز عشق را در وادی هنر و عرفان اسلامی به نگاشت درمی‌آورد.

واژگان کلیدی: هنر اسلامی، عرفان اسلامی، گفتمان هنر عرفانی ایران، عشق الوهی، ترجمان عشق ایزدی.

---

۱ - کارشناس ارشد شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس

۲ - استادیار گروه شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس

۳ - استادیار گروه شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس

انشقاق هنر دینی

محمد مهدی مظاهری

هنر و دین از درونی‌ترین لایه‌های مجرد روحی انسان سرچشمه می‌گیرند. هنر دینی با دو ویژگی، داشتن وحدت در عین کثرت و رمزی و تمثیلی بودن، درصدد تبیین رابطه خالق با هستی است و اصولاً کاربرد هنر جز در جنبه متعالی دینی دچار تسامح است. تفکیک بحث هنر و دین از بی دقتی ناشی می‌شود، همانگونه که جستجو برای یافتن فصل مشترک این دو مقوله ناشی از ساده‌انگاری است. این نوشتار ضمن ارائه تحلیلی از ارتباط عمیق میان دین و زیبایی‌شناختی حاکم بر جهان، به ادعای انطباق عام و نامحدود هنر و دین می‌انجامد، چرا که اساساً هنر را در بطن دین باید تعریف و تأویل کرد و جز این ممکن نیست.

واژگان کلیدی: هنر، دین، زیبایی، نماد، تخیل.

تصویر و تجسم عرفان در هنر اسلامی

محمد معمارزاده^۱

وظیفه اصلی هنر نفوذ به باطن اشیاست. عالم وجود بدان دلیل که از پروردگار جمیل نشأت گرفته است بهره‌هایی از زیبایی حقیقی را در خود نهفته دارد آنچه هنرمند انجام می‌دهد صرفاً به نمایش گذاردن و مکشوف کردن این زیبایی به منظور متجلی کردن آن است. از دیدگاه عرفان نیز فعالیت هنری یک تلاش ضروری برای برقراری ارتباط انسان با خدا و شناخت جمال و جلال اوست. عرفان جهان هستی را بهترین آشیانه و بزرگترین رصدگاه برای شناخت و دستیابی به عوالم روحانی می‌داند و در این راستا برای هنر نیز به عنوان وسیله‌ی متعالی برای شناخت و آگاهی انسان ارزش والائی قائل است زیرا که همین شناخت و خودآگاهی است که در نهایت به خدانشناسی منجر خواهد شد.

در این مقاله پس از مروری اجمالی بر هنر و بالخصوص هنر دینی سعی بر آن است تا رابطه عمیق و تنگاتنگی که مابین هنر و عرفان اسلامی وجود دارد مورد بحث و بررسی قرار گیرد. با این دید که همانگونه که خداوند از طریق فرآیند خلقت به معرفی اسماء و صفات خود پرداخته است هنرمند نیز به بیان ادراک و برداشت خود از جهان هستی می‌پردازد و بر آن است تا به نوعی جلوه‌هایی از بینش و درک خود را در خلق اثر هنری به نمایش گذارد.

واژگان کلیدی: هنردینی، هنراسلامی، عرفان، غربت، قرب، جمال و جلال الهی، نماد

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء

جستاری در سبز محمدی

داود ملایی اونجی^۱

سمیه عرب^۲

زندگی انسانها سرشار است از نمادها و نشانه‌ها. شاید به جرأت بتوان گفت که این نمادها و نشانه‌ها، بنیان خط و زبان را پایه نهاد. نمادها و نشانه‌ها به صورت قراردادی در میان انسانها مورد استفاده قرار می‌گیرند. یکی از عناصری که انسان در برخی موارد از آن به صورت نماد استفاده جسته رنگ است. رنگها در زندگی انسان نقشی مهم را ایفا می‌کنند. یکی از نقشهایی که رنگها دارند نقش نمادین آنهاست. نقش نمادین رنگها ریشه در روح و روان و اعتقادات انسانها دارد.

هر رنگ دارای گستره‌ای از والورهای هم‌خانواده خود است که هرکدام می‌تواند به تنهایی در درون خود معانی بسیاری را نهفته باشد. رنگ سبز یکی از رنگهایی است که با طیف وسیعی از والورهای مختلف دارای اثرات روانی منحصر به فردی است که کمتر در رنگهای دیگر دیده می‌شود.

در این مبحث سعی شده تا رنگ سبز و گفته‌ها در مورد آن مورد مذاقه قرار گیرد؛ این دقت نظر، با دیدی مذهبی، که دیدگاه

---

۱ - کارشناس ارشد صنایع دستی پژوهشکده هنرهای سنتی سازمان صنایع دستی، میراث فرهنگی و گردشگری

۲ - دانشجوی کارشناسی نقاشی دانشگاه علم و فرهنگ

اسلام در رأس آن است همراه است. چرا که رنگ سبز، رنگی مقدس در اسلام است و نشانی از نبوت، امامت و معصومیت را در خود نهان دارد.

واژگان کلیدی: رنگ، تمثیل، رمز، اسلام

اسلام و شهرسازی

آیدا ملکی^۱

مینو قره بیگلو^۲

شهرها همواره به عنوان نخستین پایگاه‌های تمدن و مدنیت پاسخی برای آرزوی دیرینه آدمی برای دستیابی به شیوه زیستی بوده که او را از واقعیت‌های دشوار فراتر و زندگی‌اش را با بهروزی و کامیابی قرین سازد.

از ابتدای مدنیت همواره نگرش‌های مختلفی در خصوص شهرسازی وجود داشته که هر یک منشا پیدایش شهرهای متفاوتی شده است. در جهان کنونی نیز این مکاتب را می‌توان به دو دسته عمده طبقه بندی نمود:

- شهرسازی با نگرش و جهان بینی اسلامی
- شهرسازی غربی

شهرسازی غربی فرآیندی هدف جو و نتیجه طلب است. جان‌فریدمن شهرسازی ارزش‌گرا در غرب را سیستم اجتماعی می‌داند که غایت آن، نتایج نهائی حاصله از اقداماتی است که انجام می‌گیرد. وی معتقد است که هدف چنین برنامه ریزی یا شهرسازی همان هدف سیستم اجتماعی است.

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

در شهرسازی از دیدگاه و نگرش اسلامی، مهمتر و مقدم تر از وسیله و هدف، نیت است. از دیدگاه اسلام، هر عملی یا برای خداست و یا برای خود، لذا نیت یعنی جهت گیری قلبی برای غرض و غایت هر هدف و وسیله و عمل است. در بینش اسلامی هر انسانی اصولاً بهشت جو و خواهان بهشت است. بهشت طلبی انسان امری فطری است.

از دیدگاه اسلامی شهرسازی مجموعه فعالیت‌های برنامه ریزی شده با نیت و هدف سعادت جامعه است. این جامعه در دنیا و علم ماده تلاش برای ساختن یک بهشت مادی می نماید. انسان‌هایی نیز که معتقد به عوالم برزخ و غیب باشند. از طریق نیت خالص برای تقرب به خداوند متعال، در جستجوی بهشت بعنوان جایگاه اهل سعادت هستند. لذا الگوی آرمانی سکونت به طور کلی و شهرسازی بصورت خاص از دیدگاه بینش اسلامی، الگوی بهشت است.

در این مقاله سعی خواهد شد شهرسازی از نقطه نظر جهان‌بینی اسلامی و تفاوت‌های عمده آن با مکاتب غربی مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: شهرسازی، اسلام، بهشت، جهان بینی اسلامی

سیر تحول محراب و نقش ظهور اسلام در شکل کنونی آن

سوناملکی^۱

منشا و خاستگاه محراب و اینکه اولین بار در کجا و چه زمانی مورد استفاده قرار گرفته دیدگاه‌های متفاوتی ارائه گردیده است بسیاری از محققین به ویژه شرق شناسان منشا آنرا مهرابه‌های مصری و برخی دیگر تحت تاثیر کلیساها دانسته‌اند. (سجادی- ۱۳۷۵) محراب پیش از اسلام و حتی آنچه که در قران از آن یاد شده چهار بار به صورت مفرد و یکبار به صورت جمع به محل پرستش و عبادتگاه اطلاق می‌شد اما در معماری اسلامی به جزئی از معماری مسجد تبدیل شد و به عنوان عنصری که بیانگر جهت قبله، مظهر وحدت مسلمین، بود مطرح شد. با وجودیکه محراب نسبت به سایر قسمت‌های مسجد تقدس کمتری دارد اما به جهت اهمیت بسزائی که از جنبه نمادین دارد جز عناصر مورد توجه سازندگان مساجد بود و نهایت سعی هنرمندان در آن بکار می‌رفت. در این مقاله سعی خواهد شد سیر تحول محراب و نقش ظهور اسلام در پیدایش شکل کنونی آن مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: محراب، مهرابه، اسلام، مسجد

---

۱ - کارشناس نقاشی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

پیدا و پنهان

(دلالت صورت بر مفهوم در معماری و هنر اسلامی)

راضیه مولایی

درباره هنر اسلامی می توان گفت که هنر اسلامی به اصطلاح امروز یک هنر آبستره است یعنی هنری که در حقیقت در همه جای دنیا یک رنگ دارد و بدین سبب است که به راحتی قابل تمیز و شناخت از هنرهای دیگر است، هنر اسلامی یک هنر «مجرد» و یک هنر انتزاعی است. طبیعت در این مکتب هنری به صورت مدل قطعی و مشخص مورد توجه نبوده بلکه طبیعت یک نشانه است که نقاش و هنرمند نیز آن را به صرف نشانه بودن به کار برده است و خلاصه هنر اسلامی به این علت هنری آبستره گونه شده که توجه را از کثرت به وحدت که همان معنای توحید باشد، می برد. باید گفت آنچه که در نقوش اسلامی مطرح است نقش ظاهری و مادی و بیرونی طبیعت نیست بلکه قوانین و اصول و نظم و انتظامات باطنی و درونی آنها مدنظر می باشد و این نظم و انتظامی متجلی و پر از رمز و راز هست که همه نسبت و مراتب ظاهری خود را به هم می ریزد و به تغییری «طراحی نو در می اندازد». هنر اسلامی به نوعی همه هستی، شعر، وزن، تناسب قدرت و افسون خود را از اندیشه توحیدی می گیرد. اما در این عرصه تنها موضوع هنر نیست که اسلامی بودن آن را مشخص می کند، بلکه

ساختار، شیوه بیان و صورت آن نیز باید با دین اسلامی هماهنگی داشته باشد؛ یعنی تجلی وحدت را در ساحت کثرت به نمایش بگذارد. به همین دلیل، هنر اسلامی نمی‌خواهد مخاطب خود را به نهایت کمال و زیبایی برساند، زیرا قصد گسترش احساس پرواز او را دارد. کمال و غایت نهائی در جای دیگر است، جایی که این هنر و صورت، تنها اشاراتی مختصر به آن است. وجد نهائی نه از این هنر، که از شوق رسیدن به آن سوی این صورت ناشی می‌شود. هنر اسلامی قصد پنهان کردن چیزی را ندارد بلکه قصد فاش کردن ذات الهی انسان را دارد. به همین دلیل، مخاطب هنر اسلامی از سادگی و طهارت این هنر ناگهان به خود می‌آید و امتداد این هنر را در خود می‌یابد. گویی با نگاه کردن خود، خالق این هنر است و گویی اثر هنری با تمام « خالی بودن و سادگی » او را می‌دارد که به لحظه شوق، لحظه ماورای صورت، کلمات و آواها دست یابد. اینجاست که هنر اسلامی حتی از عبادت تأثیرگذارتر می‌شود، زیرا با بهره‌گیری از نیاز زیباشناسی انسان، او را به سرچشمه و مبداء همه زیبایی‌ها می‌رساند.

تغییر مفهوم حسن محمدی با توجه به نظامهای نشانه شناختی

بهمن نامور مطلق^۱

هنرهای گوناگون با توجه به نظام نشانه شناختی می توانند از یکدیگر متمایز شده و طبقه بندی شوند. عمده ترین این نظامها عبارتند از کلامی، تصویری، حرکتی و موسیقایی، موضوعات گوناگونی همچون موضوعات مقدس نبوی همواره دستخوش ترجمه های درون نشانه ای و میان نشانه ای بوده اند. گاهی این ترجمه های میان نشانه ای موجب تغییرات زیباشناختی و معناشناختی جدی می شوند. این مقاله می کوشد در حله نخست تغییراتی را که در ترجمه های میان نشانه ای به ویژه از نظام نشانه ای کلامی به نظام نشانه ای تصویر اتفاق می افتد تبیین نماید. سپس با مثالهایی در خصوص حسن محمدی تغییراتی را که در ترجمه های میان نشانه ای می تواند به وقوع بپیوندد توضیح دهد.

روش مطالعه بر پایه بینامتنیت (کریستوایی) و ترامتنیت (ژنتی) و همچنین اضافه ای که نگارنده مقاله خواهد داشت، بنا می شود. پیکره مطالعاتی نیز معراجنامه های شمایل پردازی شده و شمایل زدایی شده و به ویژه دو اثر از کمال الدین بهزاد و سلطان محمد تبریزی خواهد بود.

---

۱ - دکتر ادبیات تطبیقی، استادیار فرهنگستان هنر

آموزه های مهرازی مسجد پیامبر(ص)

احد نژاد ابراهیمی^۱

بعد از حضور پیامبر اسلام در مدینه برای پیشبرد اهداف الهی خود اولین بنای عمومی که اقدام به ساخت کردند مکانی در کنار خانه خود بود که بعدها از این فضا به عنوان اولین مسجد در جهان اسلام یاد می گردد، هر چند به نظر برخی پژوهش گران و مورخان تاریخ معماری احداث این مسجد را به عنوان اولین مسجد در جهان اسلام نمی دانند؛ «...گرچه این بنا خود به خود به نوعی نخستین مسجد به شمار می آمد ولی تبدیل به اولین مسجد نشد...» (هلین براند، ۱۳۷۸، ۷۷) بنای ساخته شده محلی ساده و بی پیرایه با مصالحی کاملاً بومی ساخته شد و تبدیل به مرکز فرماندهی، نظامی در لشکرکشی های ، محل عزل و نصب والیان، محل قضای دعاوی مسلمین و... و به طور کلی پرنفوذترین مکان اجتماعی سیاسی نظامی و دفتری دین نوپای اسلام گردید، آنچه تا حال در مورد مسجد و جایگاه آن در بین پژوهشگران مطرح گردیده ویژگی های معماری و تاثیرگذاری و تاثیر پذیری، معماری سایر بلاد مسلمان بوده است. اما مسئله ای که به نظر می رسد در این مقوله بررسی نشده یا کمتر مورد حلاجی قرار گرفته است مقایسه تطبیقی زمان و مکان ساخته شدن این بنا و تبدیل آن به پایگاه دین مبین اسلام با معماری همسایگان از جمله ایران

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

و روم است؛ در زمان تبدیل قدرت اسلام به یکی از قدرتهای پر نفوذ و قدرت بزرگ در جهان (امپراتوری ساسانی و روم) وجود داشت معماری وهنری که بر هر دو این حکومت حاکم بوده است نشات گرفته از تفکرات دنیوی و به صورت کاملاً تجمل‌گرا و تزیین شده با انواع راهکارها و تکنیکهای اجرایی موجود در زمان خود بود اما مسجد پیامبر مسجده ساده و بی پیرایه وبدون هیچ گونه تزیین زاید بود که همین سادگی مورد توجه معماران سایر سرزمین‌های اسلامی گردید، در حقیقت جدای از شکل‌گیری نوع جدیدی از تفکرات معماری در کنار سایر تفکرات معماری این سادگی و بی پیرایه‌گی بود که به ستیز با تجمل‌گرایی و اشرافیت بود. در این مقاله کوشیده شده است تا با بهره‌گیری از گفتار و منش الهی پیامبر اسلام که تاثیر گذار مستقیم و غیرمستقیم بر شکل‌گیری بینش جدیدی از جهان بینی که بطور غیر مستقیم تاثیر گذار بر معماری متأثر از اسلام بود درمورد نقش و جایگاه مساجد اولیه ومسجد کنونی بحث و در نهایت برای بهبود وضعیت کنونی مساجد از منظر معماری واجتماعی نتیجه‌گیری کند.

تجلی نبی اکرم(ص) در آثار نقاشی قهوه خانه‌ای

علی نعمتی بابای لو^۱

نقاشی در دوره قاجار در سه سطح قابل پیگیری است: نقاشی درباری و سلطنتی، نقاشی و تزئینات بناها، که هر دو مربوط به طبقه متمول و درباری جامعه می‌شد، و نقاشی قهوه خانه‌ای که مردمی‌ترین و اجتماعی‌ترین هنر این دوره را در بر می‌گرفت.

نقاشی قهوه‌خانه‌ای عمدتاً برای پرده‌های درویشی و نقلی انجام می‌گرفت و در دو گرایش حماسی و مذهبی نقش زده می‌شد. موضوع نقاشی‌های حماسی از شاهنامه انتخاب شده و در مجالس شاهنامه خوانی کاربرد داشت. پرده‌های مذهبی نیز به روایت داستانی از زندگی چهارده معصوم(ع) می‌پرداخت و به طور عمده شامل صحنه‌هایی از مصیبت کربلا می‌شد. نام یا نقشی از نبی اکرم(ص) در برخی آثار این دوره به چشم می‌خورد که عمدتاً شامل آثاری است که صحنه روز محشر را به تصویر کشیده‌اند و نقاش در آن اهل بهشت و اهل جهنم را به تصویر در آورده است. غیر از پرده‌های درویشی آثاری از نقاشان قهوه خانه را در اماکن متبرکه بر روی کاشی یا گچ شاهدیم.

واژگان کلیدی: نقاشی قهوه خانه‌ای، نبی اکرم(ص)

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مبانی هنر و زیبایی شناسی از منظر قرآن

صغری نیرومند^۱

به نام زیبای مطلق، که هرچه آفریده زیباست، به نام او که عین وجود و تمام نور و کمال علم است، یعنی همان زیبایی است. آن جمیلی که به جمال خویش متجلی گشت. «کل جمیل من جمال الله»

هنر مبتنی بر شناخت و آفرینش زیبایی است. هم بیان زیبای واقعیت ها و هم بیان واقعیت های زیباست؛ اعتقاد ما بر این است که قرآن مجید سندی منحصر به فرد در قاموس بشریت است که بدون تحریف از طریق وحی به دست ما رسیده و سخنانش اطمینان بخش ترین استدلال را با خود دارد. از مهمترین آیاتی که زیبایی را در نقش کلیدی در همه اجزاء هستی نشان می دهد، سوره اعراف آیه ۱۸۰ و سوره اسراء آیه ۱۱۰ می باشد. «ولله الاسماء الحسنی فادعوه بها» و برای خداوند نامهای زیباست؛ خدا را با آن نامها بخوانید.

در این مقاله ابتدا به دسته بندی هایی که در مورد توجه قرآن به زیبایی ها انجام شده است اشاره می شود: از جمله:

۱- خداوند سرچشمه زیبایی ها است. صبغه الله و من احسن من الله صبغه (بقره / ۱۳۸)

۱ - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه هنر اسلامی تبریز

- ۲- زیبایی متناسب با ذات هر شی است. انا جعلنا ما فی الارض
زینة لها (کهف/۷)
  - ۳- رابطه سامانه زیبایی با دیگر اهداف انسانی (آیات ۵ تا ۸
سوره نحل) اینکه قرآن هرگز هیچ چیز را در عالم به تنهایی
فقط برای زیبایی معرفی نکرده است، بلکه پیش و بیش از
آن سخن از سودمندی‌ها و بهره‌مندیهای فراوان دیگر آن دارد.
  - ۴- برتری و زیبایی باطنی بر زیبایی ظاهری. لامه مومنه خیر
من مشرکه و لو اعجبتکم (بقره / ۲۲۱)
- در ادامه چگونگی استفاده از این آیات در حوزه هنر و بخصوص
معماری تا حد امکان بررسی می شود.

واژگان کلیدی: زیبایی شناسی، حسن، سودمندی

جایگاه بهشتی نماد درخت بر روی چند نمونه از قالیهای دوره صفویه و قاجاریه

(با تاکید بر آیات قران مجید و برخی متون عرفان اسلامی)

علی وندشعاری^۱

بررسی نقوش و نقشمایه های موجود در قالی ها، نشان می دهد که در پس ظاهر برخی از این نقشها، معانی والا و مفاهیم دینی نهفته است و این نقشمایه ها در دوره های خاص تاریخی و فرهنگی، به فراوانی در جایگاه والای معنایی و مفهومی به کار گرفته شده اند. دوران صفویه و قاجاریه نیز از دورانهایی هستند که برخی نقوش آثار هنری مانند قالی، به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم تحت تاثیر آیات و روایات اسلامی و متون عرفان اسلامی قرار گرفته و هنرمندان این دوره با توجه به پشتوانه فکری اسلامی و دینی خود، برخی مفاهیم والای عرفانی و اسلامی را با نشانه های نمادین مطرح کرده اند.

هنرمند متفکر و متعهد دوره اسلامی با مطرح کردن برخی نشانه ها همانند درخت و طرح باغ بهشت، شاید به نوعی درصدد آرامش بخشیدن به روح سرگشته و دور افتاده از اصل خویش، که همان بهشت است، می باشد و این یادآوری جایگاه ازلی آدمی، دغدغه هنرمند شده و رسیدن به بهشت برین و سعادت ابدی، با

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

مطرح کردن طرح باغی و آوردن نقشمایه‌هایی که متذکر آن جایگاه مقدس شود، به نوعی در آثار هنری تجلی پیدا کرده است. هنرمند مسلمان، این نشانه‌ها را از متن وحیانی قرآن مجید و نیز برخی متون عرفان اسلامی اخذ کرده و برخی ویژگیهای مادی بهشت و توصیفات آن جایگاه را، از جمله برخی درختان، همانند شجر اخضر (درخت سبز) و یا درخت سدره المنتهی (درخت طوبی) و برخی درختان میوه بهشتی را بر روی برخی از قالیها برای مخاطبان هنری‌اش، ارائه داده است. هنرمند متعهد عصر اسلامی در برخی موارد، یکی از درختان بهشتی را مطرح کرده و یا کل فضای بهشتی را متصور شده است و در این رابطه گاهی علاوه بر نقوش درختی از برخی نقوش حیوانی در ارتباط با مفهوم بهشت، نیز کمک گرفته است.

در این مقاله با بررسی چند نمونه از قالیهایی که در ارتباط با مفهوم بهشت هستند، به نوعی تجزیه و تحلیل تطبیقی، بین برخی آیات قرآنی و متون عرفان اسلامی و آن قالیها، صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: قالی، بهشت، درخت، درخت طوبی، صفویه، قاجاریه

مبانی هنر و زیبایی شناسی از منظر قرآن

عباسقلی وهابی^۱

مریم موسوی زاده^۲

داد به هر یک هنر و پرتوی

در و گوهر و اشک آفرید

چون خداوند دست به کار آفرینش زد همه چیز را همچون خود زیبا و کامل و جمیل آفرید. او در آفرینش، آنچنان زیبایی، هماهنگی، تناسب و کمال به خرج داد که در نهایت، این آفرینش خود را سزاوار بالاترین ستایش هستی، دانست و فرمود: *فتبارک الله احسن الخالقین* (مومنون/۱۴) آفرین بر خدا زیباترین پدیدآورندگان. و در این میان از اقیانوس بی انتهای جمال و کمال خویش جرعه ای به کام آدم ریخت و در او ودیعه ای نهاد تا او نیز زیبا شناس و زیبا آفرین باشد و بدین گونه هنر آفریده شد.

البته خود هنر و زیبایی هم موضوعات و مقولات مختلفی دارد یکی از آنها، مقوله سخن است. زیبایی سخن هم از نوع زیبایی ذهنی می باشد یعنی زیبایی فکری است از راه حس. مثلاً خدای تبارک و تعالی می فرماید:

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۲ - لیسانس ادبیات فارسی

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم. مالك يوم الدين. اياك نعبد واياك نستعين.

هر مسلمانی یک عمر این جملات را لااقل روزی ده بار در نماز تکرار می کند ولی آنقدر گوارایی دارد که هرگز خسته نمیشود و سیر نمیگردد. این اثر همان دلربایی و به اصطلاح هنر و زیبایی قرآن است که مسائل معنوی را در نهایت روانی همچون آب زلال بیان می فرماید.

از بارزترین ویژگیهای قرآن کریم برخورداری از معانی متعالی و گیرایی و استحکام بیان است که از عوامل پر اهمیت در تاثیرگذاری بر انسان به شمار میرود. فصاحت و بلاغت و جنبه های ادبی و هنری قرآن توسط محققین مختلف مورد توجه و بررسی قرار گرفته است. که از جمله جلوه های هنری قرآن کریم می توان به مواردی چون وزن، آهنگ و موسیقی خاص، تصویرسازی تمثیل و تشبیه و قصه اشاره داشت.

پس در راستای به خدمت گرفتن هنر برای هدایتگری خداوند تمامی دستورات خود را در هاله ای از زیبایی و ذوق و لطافت عرضه کرده است.

این بیانات خلاصه مقاله «هنر و زیبایی شناسی از منظر قرآن» بود. انشاءالله مورد قبول درگاه احدیت و مورد استفاده ی علاقمندان واقع گردد.

واژگان کلیدی: خدا، قرآن، انسان، سخن، زیبایی های لفظی و محتوایی، خلقت، آهنگهای مخصوص قرآن.

نظم و آشوب در هندسه شهر اسلامی

پریا ویولت شکیباً^۱

دنیای ما مملو از شکل‌هایی ظاهراً پیچیده و سیستم‌هایی با رفتارهای تصادفی است. دانشمندان نظریه‌هایی را برای توصیف پیچیدگی‌های موجود در طبیعت ارائه داده‌اند. نظریه فرکتال جهت توصیف پیچیدگی در اشکال و نظریه آشوب برای توصیف در رفتار از جمله آنهاست. هندسه فرکتال نیز که در ابتدا توسط مندل بروت مطرح شد، دنیایی عظیم برای یافتن پاسخ به بسیاری از پرسش‌هایی که هندسه اقلیدسی نتوانسته بود پاسخی برای آنها بیابد، پیش روی پژوهشگران قرارداد. هندسه فرکتال ساختار کلیه موجودات زنده و اندازه‌گیری پیچیدگی پدیده‌ها را شامل می‌شود. از طرفی، تقبیح عظمت و شکوهمندی در اسلام باعث شده که سازمان فضایی-کالبدی شهر، ساختاری از پیش تعیین نشده و شکلی نامنظم و پیچیده به خود بگیرد. این پیچیدگی، خود را در عناصر نمادین قوی و در طرح‌ها و الگوهای بنیادین سایر هنرهای اسلامی نیز همراه با تعدد و گوناگونی الگوی فرکتال و اشکالی بر اساس این هندسه بروز داده است. از این رو این مقاله با تصور اینکه شهر موجود زنده و پویایی است و با توجه به ویژگی‌های کالبدی و مفهومی شهر اسلامی، همچون کیفیت‌های متضاد در

---

۱ - کارشناس ارشد طراحی شهری

خصوصیات ساختاری فضا، غیر قابل پیش بینی بودن، متشکل از لایه‌های مختلف فرقه ای، نژادی، اقتصادی، اجتماعی، تاریخی و مذهبی، خود سامانده بودن و خود همانند بودن، نتیجه میگیرد که نظام و هندسه حاکم بر آن، هندسه‌ای فرکتال است. در این صورت اصول برنامه ریزی راسیونال را زیر سؤال برده و طرح سیالی را می‌طلبد. ارائه نتایج این مطالعه در مورد «شهر اسلامی» به برنامه ریزان و طراحان شهری، پیشنهاد می‌کند تا:

- ساخت «کالبدی-فضایی» شهر با زمان شکل بگیرد.
- به شهر به مثابه سیستم فعال و آشفته با تمام خصوصیات آن نگریسته شود.
- و بالاخره لازم به ذکر است که تصمیم گیرنده شهرساز نیست بلکه با توجه به امکانات و محدودیت ها، مردم تصمیم گیرنده می‌باشند.

واژگان کلیدی: نظریه آشوب، هندسه فرکتال، شهر اسلامی

نمود عرفان نبوی در فضاهای معماری

پریسا هاشم پور^۱

هنرمند اسلامی در هنرش روح خود را از عالم زمینی کنده بسوی عالم ملکوت عروج می نماید او از طریق کاوش به کمال معنوی می رسد و با هنر یزدانی سهیم می گردد. هنر اسلامی قادر است انسان را به شئون والاتر هستی و سرانجام وحدت رهنمون کند برای شناخت واقعیت ذاتی و درونی هنر باید بتوانیم آنها را به اصلشان بازگردانیم که این کار به کمک تاویل میسر میشود تاویل با دادن کلیدی برای درک رمزیات عالم شهود، صورت را از رهگذر دهر به اصل آن تجلی ربط می دهد. برای تاویل پس از معرفت به عرفان نبوی نیاز است چرا که مظهر انسان کامل پیامبر اسلام(ص) است و سر منشا کلام نبوی وحی الهی است از طریق انسان کامل است که «جمله چیزها می توانند به مبدا باز گردند این سیر خلاقه بسوی حق تعالی- که خود در تمامی آدمیان امکان و قوه مکنونه‌ای است- اساس رستگاری معنوی آدمی است.» (اردلان، ۱۳۸۰)

برای معمار حقیقت معماری درک و خلق فضا می باشد در نگاه عرفانی به فضا که آن را دارای رکن باطنی می داند برای درک آن نیاز به خواندن معماری از دید عرفا است که در این رهگذر نیاز به

---

۱ - عضو هیئت علمی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

شناخت عالم عرفان به‌مراه مراحل سیر و سلوک آنها است که از طریقت آغاز و به حقیقت نائل می‌شود. مقاله حاضر با مقایسه نگاه عارف و معمار به فضا و بررسی و معرفی دیدگاه‌های بعضی از صاحب‌نظران در پی یافتن مفهوم واقعی و ذاتی فضا در معماری اسلامی است شاید با الگو قرار دادن آنها بتوان بار دیگر فضاهای عرفانی خلق کرد.

واژگان کلیدی: هنر اسلامی، تاویل، عرفان نبوی، فضا

ماهتاب عرفان و تصوف در آرایه های بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی

حسن یوسفی^۱

ملکه گلمغانی زاده^۲

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد

عشق پیدا شد و آتش به همه عالم زد (حافظ)

روشن است با ظهور دین محمدی و نفوذ آموزه‌های متعالی و انسان‌گرایانه دین اسلام چهره غبار گرفته ابعاد فعالیت‌های انسانی زدوده شده و طرحی نو در تمام‌زمینه‌های فکری و عملی آغاز گردید. از همان اوان ایجاد مکتب هنری اسلامی شاهد تجلی خط و کتابت در آثار و هنرهای وابسته به معماری در قلمرو گسترده امپراطوری اسلامی هستیم. ظهور عناصر خط بطور عام و کلمات مقدس الله و محمد و دیگر اسماء مبارک بطور خاص توانست هنر اسلامی را پرمایه نماید و بر عظمت هنری آن بیفزاید.

بی‌تردید هنر ایرانی در دوران اسلامی در برگیرنده مفاهیم عمیق عرفانی بوده است؛ گستردگی و تنوع هنر دینی و قدسی و تجلی اسماء مبارک در تزئینات کاشیکاری، آجرکاری و گچبری بناهای متعدد عمق تاثیرات اسلام بر جان و دل هنرمند را بیان

۱ - کارشناس ارشد باستان‌شناسی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل

۲ - کارشناس ارشد پژوهش‌های هنر، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اردبیل

می‌دارد و به جرأت می‌توان گفت تفکرات متعالی اسلام در اوجگیری هنر اسلامی اساسی ترین نقش را داشته است، همین نفوذ تفکر مذهبی سبب شد که یکی از مهمترین مجموعه های مذهبی ایران در عصر صفویه به زیباترین شکل ممکن، با آرایه های مذهبی و اسماء مطهر الله و محمد(ص) آراسته شود. تنوع نام محمد در تزئینات بقعه، از اواخر قرن هشتم هجری تا اوایل عصر صفویه از جمله مواردی است که کمتر از دیدگاه تخصصی و زیباشناسانه بسیاری از پژوهشگران پنهان مانده است. نگارندگان در این مقاله سعی دارند ضمن معرفی قدیمیترین عناصر تزئینی بقعه شیخ صفی در اردبیل، اشکال متعدد اسم مبارک محمد(ص) را بررسی و نقش آن را در وحدت خاص ایجاد شده در تزئینات بیان نمایند.

واژگان کلیدی: تزئینات، کتیبه، بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی، محمد(ص).

بررسی ضرباهنگ تقطیع محتوادر صورت قرآن

(رویکردی زیبایی شناسانه به شکل کلی انتقال مفاهیم مقدس
در سنت اسلامی)

محمدجعفر یوسفیان^۱

مهناز شایسته فر^۲

تقطیع محتوای قرآن مجید نشان می‌دهد که نحوه تنظیم پاره‌هایی از کلام مقدس در قالب آیات، سوره‌ها و جزء‌ها بنا بر ضرباهنگی خاص تنظیم شده‌اند. پیوند میان سه حوزه مطالعاتی زبان، ادبیات و سینما امکان تحلیلی زیبا شناختی و آماری از روند همنشینی و ترکیب پاره‌های محتوایی کلام مقدس در صورت را فراهم می‌آورد. با توجه به کارکردهای زیبا شناختی فن تدوین فیلم می‌توان گفت که هر آیه از متن قرآن مجید همچون پاره‌ای تقطیع شده از محتوای کلی آن حجمی از اطلاعات را به مخاطبانش منتقل می‌کند. شماره آیات، و یا در واقع فصل ممیز آیه‌ها از همدیگر، در صورتی‌ترین وجه ممکن نشانه‌ای از تقطیع یک گفتمان مقدس (سوره) لحاظ شده و می‌توان در سطحی از الگوهای روایی به کار رفته در قرآن، شأن و منزلتی صورتی همچون نقطه برش در تدوین صحنه‌ها و سکانسهای یک فیلم به دست آورند. تحلیل محتوای قرآن در تقطیع صورتی آن دلالت بر وجود

۱ - دکترای پژوهش هنر - دانشگاه تربیت مدرس

۲ - استاد راهنما و استادیار دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس

نوعی ضرباهنگ روایی مشخص دارد. ضرباهنگ کلی توزیع پاره‌های محتوایی در صورت قرآن فزاینده یا تندشونده است؛ در عین حال، این ضرباهنگ خود برآیند طیفی متنوع از ضرباهنگ‌های درونی‌تری است که می‌توانند کاهنده و یا تکرار شونده نیز باشند.

طرح مسئله تحقیق:

آیا سنجش و اندازه‌گیری کمی مفاهیم مقدس در ضرباهنگ صوری آیات قرآنی امکان‌پذیر است؟ راهکارهای مناسب کدامند؟

سوالات فرعی تحقیق:

- ۱- نحوه ترکیب آیات در قالب سوره‌ها و جزء‌ها چه اطلاعات کمی راجع به محتوای قرآن و طرز انتقال آن در اختیار می‌گذارد؟
- ۲- آموزه‌های فن تقطیع کلام در زبان و ادبیات، و نیز تلفیق آنها با زیبایی‌شناسی تدوین فیلم چه الگویی برای ارزیابی کمی محتوای قرآن در اختیار ما قرار می‌دهد؟

فرضیات تحقیق:

- ✓ به نظر می‌رسد آیات قرآن بنابر الگوی ضرباهنگی خاص در هر سوره و جزء تنظیم شده‌اند.
- ✓ به نظر می‌رسد تلفیق آموزه‌هایی نظری از حوزه‌های ادبیات، زبان و فن تدوین نماها در ساخت الگوهای روایی سینما می‌تواند به عنوان راهکاری برای نمایش کمی محتوای تقطیع شده قرآن در نظر گرفته شود.

روش تحقیق و داده یابی:

داده‌های اولیه این تحقیق مستقیماً از متن مقدس (قرآن) انتخاب خواهند شد؛ گزیده آیات مذکور به عنوان مصادیقی عمل خواهند کرد که بتوانند تحلیل‌های کیفی ما از مسئله را به آموزه‌های تقطیع متن در حوزه هنرهای نمایشی (به ویژه سینما) مرتبط سازند. بنابراین، تحقیق مذکور با روش توصیفی-تحلیلی سعی در کشف مناسبات کیفی آیات مقدس (محتوای آنها) و ثبت کمی آنها بنا بر تمهیدات نظری فن تدوین سینما دارد.

به این منظور، آگاهانه از هر نوع ارجاعی به منابع دست دوم در سنت و شریعت اسلامی پرهیز شده و با محور قراردادن آیات قرآن، اطلاعات نوشتاری، تصویری و عمدتاً کتابخانه‌ای هنرهای نمایشی را مبنای استدلال یا ارجاعات خود قرار خواهیم داد.

واژگان کلیدی: قرآن مجید، تقطیع محتوا، ضرباهنگ صوری، زیبایی‌شناسی، تحلیل کلام